

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР
АКАДЕМИЯСЫ
МАМЛЕКЕТ ЖАНА УКУК ИНСТИТУТУ**

**УДК 347.9
Кол жазма укугунда**

ШАМИЛОВ МАКСАТ ШАМИЛОВИЧ

**БАШТАЛЫШ ЖАНА ЭВОЛЮЦИЯ
ЖАРАНДЫК СОТ ӨНДҮРҮШҮНҮН
КЫРГЫЗ ТААНУУ
(тарыхый-укуктук изилдөө)**

**12.00.01-укук менен мамлекеттин теориясы жана тарыхы,
Мыйзам жана мамлекет жөнүндөгү окуулардын тарыхы.**

Жазуу

**окумуштуулук даражаны изденип алуу үчүн жазылган
диссертациялар
юридика илимдеринин докторлору**

Бишкек - 2024

ЖУМУШТУН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

КИРИШҮҮ

Изилдөө темасынын актуалдуулугу. Көпчүлүк мамлекеттердин тарыхый тажрыйбасы көрсөтүп тургандай, радикалдуу мүнөздөгү реформаларды ишке ашырууда адамдардын тарыхый өткөндү түшүнүүгө болгон муктаждыгы жана суроо-талаптары кескин өсөт, мында алар учурдагы көйгөйлөрдүн башатын гана эмес, көп учурда аларды чечүүнүн жолдорун издөөгө аракет кылышат. аларды чечүү, кризистик кырдаалдардан чыгуу жолдору, келечекте тезирээк жана так жүрүүгө мүмкүндүк берүүчү так көрсөтмөлөрдү иштеп чыгуу. Тарыхый тажрыйбага кайрылуу жалпы жана конкреттуу мунездегу актуалдуу проблемаларды алда канча натыйжалуу чечүүгө мүмкүндүк берет. Жарандык процесстик процесстин проблемаларын тарыхый өңүттө карап изилдөө мамлекеттин укук жаратуу жана укук колдонуу ишмердигине илимий иштеп чыгууларды киргизүүгө өбөлгө болоору айдан ачык.

Кыргызстандын өнүгүүсүнүн постсоветтик этабынын мүнөздүү белгилеринин бири кыргыз этникалык тобунун өзгөчөлүгү, анын тарыхы, дүйнөлүк цивилизациядагы орду проблемаларына изилдөөчүлөрдүн кызыгуусунун байкаларлык өсүшү болуп саналат.

Кыргызстанда жарандык процесстик сот өндүрүшүнүн тарыхый аспектиси ата мекендик юридикалык илимде жетишээрлик изилденген эмес, бул негизи алгылыктуу эмес, анткени, биринчиден, адам өз тарыхын билиши керек, экинчиден, жарандык процесстик сот өндүрүшү бул маселени чечүү үчүн чакырылат. эң маанилүү милдеттерди жана мамлекеттин айрым функцияларын түздөн-түз жүзөгө ашырат.

Маалым болгондой, сот системасын реформалоо көптөгөн институттар менен мамлекеттик органдардын күч-аракетин координациялоону жана олуттуу чыгымдарды талап кылган узак жана татаал процесс. Өнүктүрүүнүн айрым моделдерин жана айрым рекомендацияларын сыноо жана апробациялоо алардын иш жүзүндөгү натыйжалуулугун аныктоо үчүн белгилүү бир убакытты талап кылат, ал эми болгон тарыхый тажрыйбаны терең жана жемиштүү талдоо процеске кыйла так жана объективдүү баа берүүгө, ошондой эле мүнөздөмөлөрдү жана негизги багыттарды аныктоого мүмкүндүк берет. сот системасынын өнүгүү тенденциялары жана, акырында, анын ыктымалдуу перспективалары. Ошентип, жарандык процессуалдык сот өндүрүшүнүн, соттордун, судьялардын жана алардын ишин камсыз кылуучу органдардын иштешинин тарыхый аспектисин кылдаттык менен изилдеп чыгуу абдан актуалдуу көрүнөт.

Мурдагы Советтер Союзунун аймагында пайда болгон суверендүү мамлекеттер, ошондой эле фундаменталдуу реформаларды ишке ашырып жаткан Чыгыш Европа өлкөлөрү социалисттик түзүлүш кыйрагандан кийинки биринчи он жылдыкта материалдык укуктун реформаларын жүргүзгөндүгү мүнөздүү. улуттук конституцияларды түп тамырынан бери реформалоо, жаңы жарандык кодекстерди кабыл алуу ж. (же ийгиликсиздик) жана өзгөчөлүктөр

бир кыйла даражада бул мамлекеттерди түзгөн элдердин мурунку бардык тарыхый тажрыйбасы менен аныкталат.

Азыркы учурда укуктук мамилелердин катышуучуларынын субъективдүү укуктарын жана эркиндиктерин, мыйзам тарабынан корголуучу таламдарын коргоонун соттук формасы негизгилеринин бири болуп саналат. Бул конституциялык укуктардын бири, бирок башка бардык укуктардан айырмаланып, ал башка укуктардын жана эркиндиктердин кепилдиги катары иш алып барат, бул чындыгында соттук коргоого болгон укуктун өзгөчөлүгү жана негизги баалуулугу болуп саналат. Жарандык сот өндүрүшүндө укуктарды, эркиндиктерди жана мыйзам менен корголуучу таламдарды соттук коргоонун артыкчылыктүүлугун белгилөө демократиялык укуктук мамлекеттин жашоосунун маанилүү шарттарынын бири болуп саналат.

Жогоруда айтылгандардын баары биз тандап алган изилдөө темасынын актуалдуулугун аныктады.

Проблеманын өнүгүшүнүн абалы.

Граждандык сот процессинин ар турдуу проблемалары революцияга чейинки, советтик жана азыркы кездеги процессуалдык окумуштуулардын изилдеелерунун предмети болуп келген. Бул багытта иштеген атактуу процессуалисттердин арасында: Э.Б. Абросимов [47], А.Ф. Воронова [85], М.К. Треушникова [175], М.С. Шакарян [200], А.Л. Маковский [130].

Учурда ата мекендик юридикалык илимде, анын ичинде жарандык процессуалдык илимде Кыргызстанда сот өндүрүшүнүн пайда болушун жана калыптанышын тарыхый изилдөө проблемасына арналган аз сандагы эмгектер бар.

Совет мезгилиндеги Кыргызстандын мамлекеттик-укуктук өнүгүүсүнүн проблемалары Р.Т. Тургунбеков [180], А.Д. Ахмедов [66], С.С. Сооданбеков [165] жана башкалар.

Жарандык укук жана жарандык сот өндүрүшүнүн тарыхы боюнча эмгектердин ичинен А.А. Алчиева [53], К.Н. Нурбекова [143], С.С. Сатыбекова [159], А.Супатаева, Ф.Тайгина [168], талашсыз жарандык процессуалдык илимди байыткан, бирок Кыргызстандын жарандык процессуалдык укугунун тарыхынын жана азыркы өнүгүүсүнүн көйгөйлөрүн түгөнбөгөн. Буга байланыштуу М.С. Шакарян «жеке окумуштуулар... процессуалдык мыйзамдарды өзгөртүү боюнча сунуштарды киргизүүдө анын тарыхын эске алышпайт» деген факты боюнча, муну билбестик көптөн бери четке кагылган теориялык конструкциялардын кайталанышына алып келип, натыйжасыз талкууларды жаратат. Ушул себептен улам, илимий анализдин историзми теориялык билимдерди жалпылоонун методологиялык негизи болуп саналат, ал эми укук тармактарын изилдөөгө тарыхый мамиле кылуу мыйзамдарды өркүндөтүүнүн жолдорун болжолдоонун ишенимдүү жолу болуп саналат.

Мурда революцияга чейинки мезгилдеги окумуштуулардын изилдөөлөрү кыргыз этникалык тобунун сот системасынын айрым тарыхый-этнографиялык аспектилерин изилдөөгө арналган. Революцияга чейинки Кыргызстанда жарандык процессуалдык процесстин жана укуктун маселелери менен негизинен тарыхчылар жана этнографтар алектенишкен. Орто Азия элдеринин мурастоо жана менчикти бөлүштүрүү маселелерин атайын Н.А. Кисляковдун [111], Кадимки укуктун кээ бир нормаларынын сүрөттөлүшүн С.И. Абрамзон [45], В.В. Бартольд [67–70], А.Н. Бернштам [74], Н.Я. Бичурин [76], Ч.Валиханов [80].

Кыргызстандагы соттук-укуктук реформанын көйгөйлөрү жана анын айрым жыйынтыктары, концепциянын өзгөчөлүктөрү, жарандык процесстик укуктун принциптери жана алардын укуктук мамлекетти куруудагы ролу, сот адилеттигинин натыйжалуулугун жогорулатуу жана сот бийлигин чыңдоо маселелери. коргоо монографиясында каралат И.У. Чыналиева [196], ошондой эле Ф.А. Зайкова, А.Н. Ниязова, П.Ю. Шубина [99].

Өзүнүн изилдөөлөрүндө Кыргызстандагы сот өндүрүшүнүн, ошондой эле жарандык жана жарандык процессуалдык укуктун тарыхый өнүгүү проблемасына өзгөчө көңүл бурган. С.К. Кожоналиев [117], К.Н. Нурбеков [143], С.С. Сатыбеков [159], Ч.И. Арабаев [58], Т.Кененбаев [109], Т.Умралиев [184], Г.А. Мукамбаева [136], Ш.М. Шамилов [264], атап айтканда төмөнкү маселелерге токтолушту: сот өндүрүшүнүн өнүгүү тарыхы, ошондой эле жарандык укук, жарандык процессуалдык укук, Кыргызстандын сот системасы, көйгөйлөрү жана келечеги жаатында жүргүзүлүп жаткан реформалар.

Диссертацияда каралган мезгилде Кыргызстандын аймагында жарандык сот өндүрүшүнүн өнүгүү процессинде калыптанган укуктук мамилелер изилдөөнүн объектиси болуп саналат.

Изилдөөнүн предмети болуп, каралып жаткан мезгилде Кыргызстанда жарандык сот өндүрүшүнүн өнүгүү процессин чагылдырган ченемдик укуктук актылар, архивдик материалдар жана башка булактар саналат.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Изилдөөнүн максаты – Кыргызстандын жарандык сот өндүрүшүнүн тарыхын изилдөө аркылуу жарандык процесстик укуктун жана анын бир катар институттарынын өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрүн, негизги тенденцияларын, мыйзам ченемдүүлүктөрүн жана мүмкүн болуучу перспективаларын аныктоо, ошондой эле жарандык процесстик укуктун өнүгүшүнүн зарылчылыгын илимий жактан негиздөө. Россия Федерациясынын жана башка мамлекеттердин мыйзамдык базасынын айрым укуктук ченемдерин салыштырмалуу укуктук талдоо үчүн.

Бул максатка жетүү үчүн диссертацияда төмөнкүдөй милдеттер коюлган:

– Кыргызстандын жарандык сот өндүрүшүн тарыхый-укуктук изилдөөнүн методологиялык көйгөйлөрүн аныктоо жана чечүү;

- Кыргыз Республикасында жарандык сот өндүрүшүнүн өнүгүү тарыхын мезгилге салуу маселесин чечүү;
- Кыргызстанда адат жана шарият нормаларынын негизинде жүргүзүлүп жаткан салттуу сот өндүрүшүнүн өзгөчөлүктөрүн аныктоо жана талдоо;
- Кыргызстандагы салттуу сот өндүрүшүндөгү өзгөрүүлөрдүн өзгөчөлүктөрүн жалпы россиялык мыйзамдардын ченемдеринин негизинде талдоо;
- 1917-жылдан 1936-жылга чейинки мезгилде Кыргызстандагы жарандык сот өндүрүшүнө талдоо жүргүзүү;
- Кыргызстанда 1936-жылдан 1965-жылга чейинки мезгилдеги жарандык сот өндүрүшүн изилдөө;
- Кыргызстандын 1965-жылдан 1991-жылга чейинки мезгилдеги жарандык сот өндүрүшүнө талдоо жүргүзүү;
- 1991-жылдан 1999-жылга чейинки мезгилде эгемендүү Кыргыз Республикасынын жарандык процесстик мыйзамдарын жана сот өндүрүшүн өзгөртүүнүн өзгөчөлүктөрүн изилдөө.
- Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексинин негизинде Кыргыз Республикасында жарандык сот өндүрүшүнүн өнүгүшүнө талдоо жүргүзүү. 1999-жылдан 2017-жылга чейинки мезгилде;
- Кыргыз Республикасынын жаңы Жарандык процесстик кодексинин негизинде Кыргыз Республикасында жарандык сот өндүрүшүнүн өнүгүшүнө талдоо жүргүзүү. 2017;
- Кыргыз Республикасындагы заманбап жарандык процесстик мыйзамдарды жана сот өндүрүшүн андан ары өнүктүрүүнүн перспективаларын жана жалпы багыттарын аныктоо.

Изилдөөнүн методологиялык негизин Кыргыз Республикасынын Конституциясында мыйзамдуу түрдө бекемделген бийликти бөлүштүрүү теориясынын алгачкы жоболору түздү. Алар сот бийлигинин өз алдынчалыгын жана көз карандысыздыгын, анын максаттарын, милдеттерин жана укуктук мамлекетти түзүүдөгү өзгөчө ролун билдирет.

Изилдөө иштеринин жүрүшүндө автор жарандык укук, мамлекет жана укук теориясы, конституциялык укук, мамлекеттик башкаруу, сот системасы жана сот өндүрүшү жаатындагы илимий эмгектерин, окуу куралдарын, илимий конференцияларда, мезгилдүү басылмалардын беттеринде сүйлөгөн сөздөрүн изилдеген.

Изилдөө системалык анализдин жалпы илимий методдорунун, салыштырмалуу укуктук, конкреттүү социологиялык, формалдуу укуктук, статистикалык жана маданий-цивилизациялык мамилелердин негизинде жүргүзүлгөн.

Иште Кыргыз Республикасынын сотторунун соттук практикасынын материалдары, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Жогорку Сотуна караштуу Сот департаментинин жана Соттук администрациянын комитетинин статистикалык маалыматтары пайдаланылды.

Бул изилдөө цивилизациялык мамилеге негизделгенин, биринчи кезекте Кыргыз Республикасындагы мамлекетти түзүүчү улут болгон жана калктын басымдуу бөлүгүн түзгөн кыргыз этникалык тобунун цивилизациялык өзгөчөлүгүн эске алганын өзгөчө белгилей кетүү керек. анын калкы. Кептин баары бул диссертацияда тигил же бул деңгээлде изилденген проблемаларды козгогон бардык эмгектерде езун-езу аз эмес мааниге ээ болгон фактылар дээрлик толугу менен эске алынбай калган, тактап айтканда, тарыхый шарттардан улам кыргыз эли. иш жүзүндө бир мамлекеттен экинчи мамлекетке эң кыска тарыхый убакыттын ичинде маданий-цивилизациялык мамлекетке, тегиздикке, деңгээлге, ал үчүн таптакыр жаңы маданий-цивилизациялык мамлекетке, тегиздикке, деңгээлге өтүүгө аргасыз болушкан.

Ошентип, нормалдуу шарттарда жана эволюциялык жол менен эң аз дегенде бир нече кылымды, ал тургай миң жылдыкты талап кыла турган нерсе сырттан келген күчтүү таасир жана жардамдын натыйжасында бир кылымга жетпеген убакытта ишке ашты. Албетте, маданий жана цивилизациялык мамлекеттин мындай кескин өзгөрүшү коомдук мамилелердин бүтүндөй татаал жана карама-каршы комплексинде, анын ичинде, албетте, бул өзгөрүүнүн натыйжасында келип чыккан мүнөзгө жана кесепеттерге белгилүү бир түрдө чагылдырылбай коюуга мүмкүн эмес. , укук системасында, анын органикалык бөлүгү сот өндүрүшү болуп саналат. Бул фактыны этибарга албай коюу, биздин оюбузча, орунсуз гана эмес, ошондой эле негизсиз жана мыйзамсыз.

Биз колдонгон мамиле биз изилдеп жаткан проблемаларга жаңыча, башка өңүттөн кароого, ошого жараша жаңы корутундуларды алууга, мурда болуп өткөн процесстерге жана мүмкүн болуучу перспективаларга баа берүүгө мүмкүндүк берди.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы биринчи кезекте тарыхый-укуктук изилдөөдө жана Кыргызстандын жарандык сот өндүрүшүнүн өнүгүү проблемаларын талдоодо маданий-цивилизациялык мамилени колдонууда, бул бизге бир катар жаңы корутундуларды алууга мүмкүндүк берди.

Диссертациянын жаңылыгы төмөнкүлөрдөн турат:

– Кыргызстандагы жарандык сот өндүрүшүнүн генезисинин жана эволюциясынын негизги тарыхый негиздерин аныктоодо:

а) совет дооруна чейинки мезгилде – шарият жана адат нормалары боюнча; Кыргызстанда жалпы россиялык мыйзамдардын ченемдеринин негизинде салттуу сот өндүрүшүндөгү өзгөртүүлөр;

б) 1917–1936-жылдардагы совет мезгили, 1936-1965-жылдар, 1965-1991-жылдар;

в) 1991-жылдан 1999-жылга чейинки постсоветтик мезгил;

г) 1999-жылдан азыркы учурга чейинки заманбап этап.

– Кыргыз Республикасынын жарандык сот өндүрүшүнүн жана жарандык процесстик мыйзамдарынын мурунку да, азыркы да тутумунун калыптануу өзгөчөлүктөрүн аныктоодо;

– Кыргыз Республикасынын жарандык процесстик тутумунун калыптанышына жана өркүндөшүнө кыргыз элинин мурунку тарыхый

тажрыйбасынын жана маданий-цивилизациялык өзгөчөлүктөрүнүн таасирин аныктоодо;

– Кыргыз Республикасында жарандык процесстик укуктун теориялык негиздерин жана анын нормаларын колдонуу практикасын өнүктүрүүгө көмөктөшүүчү факторлорду жана шарттарды илимий жактан негиздөөдө;

– жакында күчүнө кирген жаңы Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексине талдоо жана баа берүү. 2017;

– Кыргыз Республикасындагы заманбап жарандык процесстик мыйзамдарды жана сот өндүрүшүн андан ары өнүктүрүүнүн перспективаларын жана жалпы багыттарын аныктоодо.

Коргоо үчүн берилген диссертациянын көптөгөн корутундулары жана жоболору жаңылыктын олуттуу элементтерине ээ.

Коргоо үчүн берилген жоболор.

1. Кыргыз элинин көчмөн жашоо образына берилгендиги каада-салт укугу (салт жана башка жөнгө салуучу ченемдер менен бирге) өзүнө жүктөлгөн милдеттерди аткарып, коомдук турмушту жөнгө салуу менен бир топ жакшы күрөшө алганына алып келген.

Кыргыз элинин салттуу укук системасында олуттуу өзгөрүүлөр башка элдерден келген узак мөөнөттүү тышкы таасирлердин натыйжасында болушу мүмкүн эле. Бул таасирлерди эске алуу менен Кыргызстандын аймагындагы укук жана сот өндүрүшү системасынын цивилизациялык өзгөрүшүнө алып келген чечкиндүү өзгөртүүлөр ишке ашырылды.

2. Кыргыздардын салттуу сот өндүрүшү убакыттын өтүшү менен коңшу отурукташкан элдердин саясатынын таасири астында жалпысынан анын эволюциялык өнүгүүсүнө каршы келбеген шариятка негизделген сот өндүрүшүнө айланган, анткени кыргыздар ислам динин тутунгандыктан, жана шарият салттуу маданияты бар элдерди өз чөйрөсүнө эффективдүү тартуу. Бирок Кыргызстандын аймагындагы трансформация процессине Россиянын активдүү таасири аны токтотуп, андан кийин такыр башка нукка бурган.

3. Кыргызстандын Россия империясынын курамына кошулушу менен кыргыз элинин каада-укуктук системасын жаңылоо процесси башталган. Кыргызстанда азыркы жарандык сот өндүрүшүнүн калыптануу тарыхы – бул мурунку системадан модернизацияланган системага салыштырмалуу тез өзгөрүү тарыхы. Бул процесстин формалдуу жагы тигил же бул даражада коомдук керектөөлөргө жана азыркы социалдык-экономикалык реалдуулукка ылайык келген жаңы мыйзамдарды тынымсыз иштеп чыгуу жана кабыл алуу менен байланышкан. Бул процесстин ички жагына келсек, ал негизинен ишке ашырылып жаткан укук системасы менен укуктук маданияты процесстин формалдуу жагынан дайыма артта калып келген укук субъекттеринин ортосундагы олуттуу цивилизациялык айырмачылыктардан келип чыккан көптөгөн карама-каршылыктар менен байланышкан.

4. Совет бийлигинин тушунда Кыргызстандын сот системасын өзгөртүү процесси өлкөдө болуп жаткан негизги саясий, социалдык-экономикалык жана маданий кайра куруулардын фонунда өттү. Мына ушундай жагдайдан улам Кыргызстандын жарандык сот өндүрүшүндөгү өзгөрүүлөрдүн маңызын,

мүнөзүн жана тереңдигин түшүнүү жана объективдүү баа берүү үчүн кыргыз элинин маданиятында кандай олуттуу жылыштар болгондугуна баа берүү зарыл. Совет бийлигинин жылдарында Кыргызстанда укуктук системанын жана жарандык сот өндүрүшүнүн чечкиндүү жаңылануусу жүрүп, алардын өнүгүү мүнөзүн камсыз кылган.

5. Совет бийлигинин жылдарында кыргыз элинин коомдук турмушунда көптөгөн өзгөрүүлөр болду. Көчмөн турмуштан отурукташкан жашоого өткөн кыргыз эли тездик менен өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдүн катарына кошула баштаган, бул аларга укуктун жана сот өндүрүшүнүн бирдиктүү системасын түзүүгө мүмкүндүк берген, убакыттын өтүшү менен толук кандуу башкаруу мүнөзүнө ээ болгон. профессионалдык мыйзам. Советтик реформалардын натыйжасында кыргыз эли цивилизациялык ишеним менен айырмаланган жаңы мамлекетке өттү.

6. Буткул союздук закондордун республикалык закондордон, анын ичинде сот системасында артыкчылыктуулугу жалпысынан Кыргыз ССРи учун пайда болгон. Кыргыз ССРинин Граждандык-процессуалдык кодекси жана Граждандык кодекси ССР Союзунун жана союздук республикалардын граждандык закондорунун жана граждандык процесстин негиздерине толук ылайык кел-тирилген. Кыргыз ССРинин биринчи Граждандык процессуалдык кодекси ошол мезгилдеги жарандык процессуалдык укуктун өнүгүү деңгээлин чагылдырган. Анда соттук жана прокурордук көзөмөл практикасында натыйжалуулугун далилдеген бардык элементтер жана жоболор сакталат. 1965-жылкы Граждандык процессуалдык кодекс бул формада Советтер Союзу тараганга чейин болгон жана андан кийинки бардык жарандык процессуалдык кодекстердин негизи болуп калган.

7. Кыргыз элинин тарыхында совет доору укук системасындагы өзгөчө динамизм менен айырмаланган. Дал ушул мезгилде Кыргызстандын жарандык процессуалдык мыйзамдарын өнүктүрүү боюнча эң жемиштүү аракеттер жасалган. Кыргыз укук системасынын жаңылануу процесси цивилизациялык өнүгүү жолу менен ишке ашырылган. Дал ушул жагдайдан улам Кыргызстанда СССР тарагандан кийин укуктук системаны куруу тажрыйбасы уланып, өнүгүп жатат. Кыргыз Республикасындагы заманбап жарандык процесстик мыйзамдар жана сот өндүрүшү өнүккөн жарандык коомдун талаптарына эң жакшы жооп бере тургандай өнүгүп жатат.

8. Совет бийлигинин жылдарында Кыргызстанда жарандык сот өндүрүшү жана мыйзамдары Россиянын мыйзам чыгаруу системасынын салыштырма-укуктук талдоосунун негизинде калыптанган. Азыркы учурда Кыргызстанда адвокаттардын мыйзам чыгаруу практикасында советтик практикага олуттуу окшош мамиле бар деп айтууга болот, ал кезде Россия Федерациясынын мыйзам чыгаруу базасы республикалык мыйзамдардын негизи катары алынып, андан кийин өзгөртүүлөр киргизилген. ага кыргыз элинин маданий жана башка өзгөчөлүктөрүн чагылдырган. Заманбап шарттарда бул ыкма Кыргыз Республикасы үчүн демократия жана жарандык коом жолу менен мамлекеттин өнүгүүсү үчүн зарыл мыйзамдарды өз

убагында иштеп чыгууну жана кабыл алууну чындап камсыз кыла ала турган ыкмалардын бири болуп саналат.

9. СССР кулагандан жана Кыргызстан суверендүүлүккө ээ болгондон кийин республикада бүтүндөй социалдык-экономикалык, саясий жана укуктук системаны түп-тамырынан бери кайра куруулар, белгилүү болгондой, тездетилген темп менен жүрдү. Ал эми бул жагынан биз Орто Азия чөлкөмүнүн бардык башка республикаларынан байкаларлык алдыдабыз, бул, биздин оюбузча, негизинен кыргыз этникалык тобунун цивилизациялык өзгөчөлүгү жана анын тарыхынын өзгөчөлүгү менен түшүндүрүлөт. Экинчи жагынан, жүргүзүлүп жаткан реформалар, анын ичинде укук системасында да күтүлгөн натыйжаларды берген жок, бул да, биздин оюбузча, ошол эле факторлорго байланыштуу.

10. Кыргызстандын жаңы укук системасын түзүү процессинде мыйзам чыгаруучу өз маңызы боюнча эң аз чыгым жана каршылык көрсөтүү жолуна түшүүгө аргасыз болгон, тактап айтканда, 1964-жылдагы Граждандык процессуалдык кодекске өзгөртүүлөрдү киргизүү жолу менен, анын мыйзамдарга толугураак шайкеш келишин камсыз кылууга аракеттенген. Учурдун талаптары жана реалдуулуктары. Белгилеп кетчү нерсе, окшош шарттардан жана жагдайлардан улам мурдагы советтик республикалардын көбү ушундай жолду басып өтүшкөн. Бул негизинен Кыргыз Республикасынын азыркы жарандык процесстик мыйзамдарынын эволюциясынын мүнөзүн жана ыкмаларын – негизинен башка мамлекеттердин мыйзамдарына салыштырмалуу укуктук талдоо жүргүзүү жана аларды трансформациялоо жана улуттук мыйзамдарга ылайыкташтыруу зарылчылыгын аныктады.

11. Ченемдик укуктук актыларга салыштырмалуу укуктук талдоо жүргүзүү жана башка мамлекеттердин укуктук тажрыйбасын колдонуу Кыргызстандын укуктук жана башка кызыкчылыктарына каршы келбеген жаңы мыйзамдарын жана кодекстерин кабыл алууга шарт түздү. Кыргызстанда мыйзамдарды калыптандыруунун мындай ыкмасы өзүнүн натыйжалуулугун көрсөттү.

12. Эгемендүү Кыргыз Республикасынын укук системасындагы реформалардын негизги натыйжасы улуттук мыйзамдардын негизги тармактарынын олуттуу жаңыланышы болду. Мамлекет рынок экономикасын киргизүү жана жарандык коомду куруу менен байланышкан мыйзам жаратуу процессин жаңы деңгээлге чыгарууга мүмкүндүк берген чараларды көрдү. Экинчи жагынан, глобалдашуу процесси, ошондой эле республиканын өнүгүүсүнүн олуттуу ички динамикасы муну менен токтоп калууга мүмкүндүк бербейт. Кыргыз Республикасынын азыркы жарандык мыйзамдары жана жарандык сот өндүрүшү коомдук мамилелердин калыптанган системасын жалпысынан чагылдыруу жана демократиялык сот өндүрүшүн камсыз кылуу менен бирге, ошону менен бирге, жарандык сот өндүрүшүнүн ачыктыгын жана жеткиликтүүлүгүн өнүктүрүүнү андан ары өркүндөтүүнү талап кылат.

13. 1999-жылдын 29-декабрында Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодекси кабыл алынган. Жарандык процесстик кодекстин жаңы редакциясын иштеп чыгуу жана кабыл алуу кыйла көп сандагы укуктук жана уюштуруучулук себептер менен шартталган. Республикада жеке менчик институтунун пайда болушу жана өнүгүшү, рыноктук мамилелерге өтүү, жарандык коомдун негиздерин куруу менен шартталган саясий жана социалдык-экономикалык реалдуулук мурунку ченемдик укуктук актыларды түп-тамырынан бери өзгөртүүнүн зарылдыгын алдын ала белгиледи. Башка мамлекеттер менен саясий жана социалдык-экономикалык турмушта болуп өткөн олуттуу өзгөрүүлөрдү чагылдырат. Юридикалык себептердин ичинен Республикалык Жарандык процессуалдык кодекстин негизи болууга тийиш болгон Жарандык процесстик кодекстин моделин тандап алуу зарылдыгын белгилей кетүү керек. Анын үстүнө ал кездеги Кыргыз Республикасынын жарандык процессуалисттеринин заманбап илимий мектеби активдүү калыптануу стадиясында болгон.

14. Мыйзамдагы жана укуктук институттардагы, анын ичинде Кыргызстандын сот тутумундагы айрым кемчиликтерге карабастан, алардын бардыгы жалпысынан өнүгүп келе жаткан коомдун негизги мүнөздөмөлөрүнө жана негизги талаптарына жооп берет. Ал эми бул жердеги көйгөйлөр негизинен коомдо болуп жаткан тез өзгөрүп жаткан шарттардан жана жагдайлардан улам келип чыккан. Кыргыз Республикасында коомдун системасы өзгөрүп, социалдык-экономикалык өзгөрүүлөр болду. Мунун баары жарандык сот өндүрүшү чөйрөсүндөгү Кыргыз Республикасынын мыйзамдарын жакшыртууга алып келди.

15. Жарандык сот өндүрүшүн реформалоо жана жаңы Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексин кабыл алуу (2017-ж.) мыйзам чыгаруучуга жарандык сот өндүрүшүнүн натыйжалуулугун жана ачыктыгын жогорулатууга мүмкүндүк берди; тиешелүү мыйзамдык шарттарды түзүү; Жарандык иштерди кароонун сапатын жогорулатуу жана медиация институтун киргизүү максатында жаңы ачылган жагдайлардын тизмесин кайра карап чыгуу жана жаңы жагдайлар институтун киргизүү зарыл болгон. Мамлекеттик алым да оптималдаштырылды; апелляциялык жана кассациялык инстанцияларда соттун чечимдерин кароонун жана даттануунун тартибине өзгөртүүлөр киргизилди; Ишти соттук териштирүүгө даярдоо стадиясынын ролун күчөтүү максатында жаңы этап киргизилген. Жарандык сот өндүрүшүндө укуктук туруктуулукка жана айкындуулукка жетишүүгө мүмкүндүк берген процесстик мыйзамдарга алдын ала соттук угуу институту киргизилди.

Иштин теориялык жана практикалык мааниси. Иштин теориялык мааниси анын конституциялык укук, сот системасы жана сот өндүрүшү жаатындагы учурдагы изилдөөлөрдү жарандык процесстик мыйзамдардын калыптанышын жана өнүгүшүн талдоо менен толуктаганында, анын жүрүшүндө келип чыккан максаттарды жана милдеттерди эске алуу менен турат. укуктук мамлекетти жана жарандык коомду түзүү. Изилдөө

диссертацияда көрсөтүлгөн маселелер менен алектенген аспиранттарды жана адистерди кызыктырат.

Диссертациянын негизги жоболору жана материалы окуу дисциплиналарын жана «Кыргыз Республикасынын мамлекетинин жана укугунун тарыхы», «Кыргыз Республикасынын конституциялык укугу», «Салыштырмалуу конституциялык укук», «Жарандык процессуалдык институттар жөнүндө» атайын курстарды окутууда пайдаланылышы мүмкүн. Кыргыз Республикасынын Мыйзамы», «Укук коргоо органдары», «Сот жана сот адилеттиги» ЖОЖдордун юридикалык факультеттеринде, юридикалык колледждерде, ошондой эле судьялардын, сот кызматкерлеринин квалификациясын жогорулатуучу мекемелердин тутумунда, Соттук башкаруу боюнча комитеттин Жогорку соттун жана прокуратуранын.

Изилдөөнүн натыйжалары жана корутундулары мыйзамдарды өркүндөтүү жана соттордун, алардын аппаратынын, Жогорку Сотко караштуу Соттук администрациялоо боюнча комитеттин, Жогорку Соттор кеңешинин жана Сот адилеттигинин квалификациялык коллегиясынын ишин уюштуруу процессинде пайдаланылышы мүмкүн.

Изилдөөнүн натыйжаларынын негиздүүлүгү жана ишенимдүүлүгү анын комплекстүүлүгү, колдонулган методдордун ар түрдүүлүгү, ошондой эле эмпирикалык материалдын системалуу мамилеси жана репрезентативдүүлүгү менен камсыз кылынат. Изилдөө иштерин жүргүзүүдө автор Кыргыз Республикасындагы жарандык сот өндүрүшүндөгү соттук практиканын архивдик материалдарын жана статистикалык маалыматтарды пайдаланган.

Изилдөө натыйжаларын сыноо жана ишке киргизүү. Диссертациянын негизги теориялык жоболору 39 илимий эмгекте, автордун илимий-практикалык конференцияларда, семинарларда жана кеңешмелерде жасаган баяндамаларында жана баяндамаларында чагылдырылган: «Кыргызстандын жогорку кесиптик билим берүү системасын модернизациялоонун жолдору» (Бишкек, 2016-ж.) университеттер аралык илимий-практикалык конференция; «Кыргызстандагы адам укуктары улуттук идея катары» (Бишкек, 2018-ж.), «Заманбап дүйнөдөгү илим: өнүгүү артыкчылыктары» эл аралык практикалык конференцияларында (Уфа, 2016-ж. 15-16-январь) жылга арналган тегерек столдун материалдары Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн. атындагы КУУнун Юридикалык институтунун Мамлекеттин жана укуктун теориясы жана тарыхы кафедрасынын жыйынында аталган иш талкууланды. Ж. Баласагын. Изилдөөнүн жыйынтыгы Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин Академиясында, Кыргыз улуттук университетинин Юридикалык институтунда «Жарандык процесстик укук» дисциплинасын окутуу процессинде сыноодон өткөрүлдү.

Иштин структурасы изилдөөнүн максаты менен, ошондой эле биз изилдөөдө колдонгон маданий жана цивилизациялык ыкма менен аныкталат. Диссертация кириш сөздөн, беш бөлүмдөн, анын ичинде 11 абзацтан, корутундудан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен жана тиркемелерден турат.

ЖУМУШТУН МАЗМУНУ

Киришүүдө автор теманын актуалдуулугун негиздейт, изилдөөнүн объектисин жана предметин аныктайт, максаттарын жана милдеттерин, изилдөөнүн методологиялык негиздерин көрсөтөт, иштин илимий жаңылыгын, теориялык жана практикалык маанисин ачып берет, коргоого берилүүчү негизги жоболорду, ошондой эле изилдөөлөрдүн натыйжаларын сыноо жөнүндө маалыматтарды берет.

«Советтик доорго чейинки мезгилде Кыргызстанда жарандык сот өндүрүшүнүн өнүгүшү» деп аталган **биринчи бөлүмдө** Кыргызстанда адат жана шарият нормаларынын негизинде жүргүзүлүп жаткан салттуу сот өндүрүшүнүн өзгөчөлүктөрү аныкталып, талданат, ошондой эле мыйзамдагы өзгөрүүлөрдүн өзгөчөлүктөрү талданат. Кыргызстанда жалпы россиялык мыйзамдардын нормаларына негизделген салттуу сот өндүрүшү.

“Кыргызстандагы адат жана шарият нормаларына негизделген салттуу сот өндүрүшүнүн өзгөчөлүктөрү” деген **биринчи абзацта** Кыргызстанда адат жана шарият нормаларынын негизинде жүргүзүлүп жаткан салттуу сот өндүрүшүнүн өзгөчөлүктөрү аныкталып, талдоого алынган.

Кыргызстанда жарандык процесстин өнүгүшү – бул кыргыз элинин салттуу укуктук системасынын трансформациясынын тарыхы, ал биринчи кезекте тышкы таасирдин астында болгон, ал акыркы эки кылымда реалдуу эмес, туруктуу, туруктуу кысымга айланган. мындай кайра курууга ички муктаждык. Бири-биринен көз карандысыз урук-уруулардын өкүлдөрү болгон салттуу кыргыз коомчулугу көчмөн жашоо образынан жана ушул жашоо образына туура келген башкаруу формаларынан улам толук мүнөзгө ээ болгон ашынган консерватизм менен өзгөчөлөнүп турган. Анын үстүнө тукумдун ар биринин туруктуу салыштырмалуу аз саны өзүнө толугу менен жабылып, сандык туруктуулуктан улам башка сапаттык абалга өтүүгө мүмкүнчүлүк берген эмес. Башкача айтканда, сандык өсүш болбогондуктан, сан сапатка айланган жок. Экинчи жагынан, кыргыз элинин көчмөн жашоо образына өжөрлүгүнөн улам сапаттык өзгөрүүлөр болгон жок.

Кыргыздардын укуктук маданиятынын, ошондой эле укуктук аң-сезиминин маанилүү өзгөчөлүктөрүнүн бири – анын 19-кылымдын орто ченине чейин каада-салттарга негизделген каада-укуктук формасында калыптанып, жашап келгендигинде.

Каада-салтты жана каада-салтты кандай жол менен чечмелеп, аларды кандай өз ара байланышта коюуга карабастан, бул учурда биз үчүн бир нече жагдайлардын маанилүү билдирүүсү болуп саналат. Кир кылымда кыргыздар үчүн башталып, бүгүнкү күнгө чейин уланып келе жаткан терең укуктук өзгөрүүлөр салттуу коомдун модернизациясы түрүндө болуп, анда мамилелер кадимки укуктун негизинде жөнгө салынган.

Кыргыздардагы укуктук салт түшүнүгү "адат" жана "урп" сыяктуу терминдерге байланыштуу, бирок "адат" термини көп колдонулат, ошондуктан биз аны так колдонобуз.

Кыргыздардагы адатылык укук катары жана башка элдердин өнүгүүсүнүн тийиштүү этаптарында мүлк жана башка талаш-тартыштардан улам келип чыккан коомдук мамилелерди жөнгө салган жана укук бузуулар үчүн жоопкерчиликти жана жазаларды аткарууну камсыз кылган юридикалык эрежелердин (үрп-адаттардын) системасы болгон.

Ар бир кыргыз уруусунун адаттын негизинде ишти караган судьянын милдети жүктөлгөн өзүнүн бийи болгон. Тарыхтын кийинки этабында, манаптардын пайда болушу менен, экинчиси, чыныгы бийликке ээ болуп, бийлердин айрым функцияларын алышкан. Адат, башка укук системалары сыяктуу эле, убакыттын өтүшү менен белгилүү өзгөрүүлөргө дуушар болгон. Бул учурда, анын модификациясында негизги ролду бийлер ойношкон, алар жөнөкөй укуктун сакчылары гана эмес, анын котормочулары да болгон. Сабаттуулук кыргыздардын арасында кеңири таралбагандыктан, алардын укугу Кыргызстандын Россияга кошулган алгачкы он жылдыктарында да оозеки бойдон кала берген.

Адат боюнча жүргүзүлгөн соттук териштирүүлөр өзгөчө татаал болгон эмес. Дээрлик ар дайым иш сотко доогер катары чыккан жабырлануучунун демилгеси менен келип түшкөн. Бирок, анын атынан жабырлануучунун жакындары же адвокаттары тарабынан да демилге көтөрүлүшү мүмкүн.

Адат боюнча иштерди кароо так аныкталган тартипте болгон эмес, ошол эле учурда көптөгөн изилдөөчүлөрдүн пикири боюнча, материалдык укукта кылмыш жана жарандык мыйзамдарга бөлүнүү болбогондуктан, иштерди кароонун тартибинде айырмачылыктар болгон эмес. алар кийген мүнөзүнө карабастан - жарандык же кылмыштуу. Бир убакта Ю.Россель жеке байкоолорунун негизинде мындай деп белгилеген: «Бул жалпы мыйзамдын эң мүнөздүү өзгөчөлүгү, ал бардык кылмыштарды өз ара жөнөкөй мамилелер катары карайт; таарынган тарапты канааттандыруу».

Кыргыздардын сот өндүрүшүн жана бүтүндөй укук системасын трансформациялоо ички социалдык процесстердин натыйжасында гана эмес, негизинен коңшу элдерден чыккан тышкы таасирдин астында болгон. Кокон хандыгынын мезгилинде мындай эл биринчи кезекте өзбектер болгон, алардын коңшулары кыргыздардын кадимки укугунун ченемдеринин жоболорунун жетишээрлик көп болушу алар тарабынан мусулман укугунан – шарияттан алынган.

Исламдын коомдук жана жеке жашоонун ар кандай чөйрөлөрүнө кирүүсүнө мүмкүндүк берген ааламдык мүнөзү шариаттын көптөгөн жоболору алгач элдин жашоо турмушуна, күнүмдүк турмушуна кирип, убакыттын өтүшү менен кыргыздардын адаттагы укугунун ченемдерине айланышына алып келген.

Уруктун таасирдүү башкаруучулары же сот иштерин каада-салт боюнча билгичтик менен чечкендиги менен белгилүү адамдар.

Манап уруулук аймактарга ээлик кылып, башкаруучу, казы болгон, Бийск сотторунун чечимдерин көзөмөлдөгөн, башкаруучу жана уюштуруучу болгон.

Россел Ю Борбордук Азиянын маданияты жана биздин Чыгыштагы саясатыбыз. // Европа бюллетени. – V. 4. – Петербург, 1878. – 132-б.

Салттуу маданияттын негизинде пайда болгон Ислам, ушул жагдайдан улам, коомдун турмушунда традиционализм маанилүү роль ойногон элдерден оңой таап, резонанс жараткан.

Бир нече кылымдар бою салттуу Кыргыз чөйрөсүнө кирип келген шарият аракеттеги укуктун маанилүү булактарынын бири болуп, кыргыздардын адаттагы укугуна – адатка байкаларлык таасирин тийгизип келген.

Мүнөздүү нерсе, ал тургай бир этностук топтун ичинде бир эле тарыхый мезгилде каада-салт мыйзамдарына киргизүү жана шарият мыйзамдарын ыңгайлаштыруу даражасы ар кандай болушу мүмкүн. Ошентип, каралып жаткан мезгилде түндүк чөлкөмдө жашаган кыргыздарда иштер Бийск сотторунда биринчи кезекте адат нормалары боюнча каралса, түштүктө шарияттын ченемдери көбүрөөк колдонулуп келген. Исламдын кеңири жайылышынын кесепети, ошондой эле жергиликтүү отурукташкан элдердин олуттуу таасири. Соттор пайда болгон жагдайларга, процесстин катышуучуларына, ченемдердин өздөрүнүн өзгөчөлүгүнө ж.б. жараша айрым ченемдерге кайрылышкан.

Кыргыз урууларынын жана урууларынын салыштырмалуу обочолонушу жана өз алдынчалыгы укуктук нормалардын айырмачылыгына, б.а. айрым уруулардын жана уруулардын адаттарынын айырмачылыктары, бул көп учурда сот чечимдеринде баш аламандыкка алып келген жана процессуалдык укук чөйрөсүндөгү карама-каршылыктарды жана түшүнүксүздөрдүн пайда болушуна шарт түзгөн.

Салттуу кыргыз чөйрөсүндө исламдын таасиринин барган сайын күчөгөндүгүнө карабастан, кыргыздардын басымдуу бөлүгү адат боюнча жашоону жана сот адилеттигин жүргүзүүнү артык көрүшкөн, анын сапаты, кыргыздардын маданий өзгөчөлүгүнөн жана объективдүү деңгээлинен улам көп нерсе талап кылынган эмес. . Бирок, шарият нормалары жана эрежелери менен жүргүзүлгөн соттор да ошол эле себептен жалпысынан жогорку деңгээли жана сапаты менен айырмаланчу эмес.

Мусулман укугунун нормалары Совет бийлигинин алгачкы жылдарында гана эмес, Орто Азия республикаларынын улуттук-мамлекеттик демаркациясынан кийин да, 1928-жылга чейин колдонула берген. Бирок, алар элдин аң-сезимине жана практикасына терең сиңгенге үлгүргөн эмес, аларды жок кылуу мүмкүн эмес болчу. Советтик тоталитардык системанын орношу алардын кайтып келишин иш жүзүндө мүмкүн эмес кылды.

Экинчи абзац – “Кыргызстанда бүткүл россиялык мыйзамдардын ченемдеринин негизинде жарандык сот өндүрүшү” – Кыргызстанда салттуу сот өндүрүшүн жалпы россиялык мыйзамдардын ченемдеринин негизинде трансформациялоонун өзгөчөлүктөрү талданат.

Кыргызстандын Россияга кошулушу менен кыргыз этникалык тобунун эволюциялык өнүгүүсү үзгүлтүккө учурады. Кылымдар бою бир эле коомдук мезгилде жашап келген жана салттуулукту жок кылган маданияттын инновациялык компоненти, негизинен, жат болгон эл жашоого таптакыр

башка ыргак жана маданият менен тартылып, анда инновациялык компонент пайда болгон. башка компоненттеринин үстүнөн басымдуулук кылат.

Россия менен Кыргызстандын ортосундагы коомдук турмуштун бардык чөйрөлөрүндөгү, анын ичинде, албетте, укуктук системадагы мамилелери жалпысынан өнөр жай жана салттуу цивилизациялардын ортосундагы мамилени чагылдырган, мында биринчиси сөзсүз түрдө экинчисин өзүнө сиңирип, бул сиңирүүнү ассимиляциялык жол менен ишке ашырышы керек болчу. ыкмалары. Ал эми бул жерде негизги маселе аннексияланган элдердин эң толук маданий ассимиляциясынан турган акыркы максат эмес, конкреттүү каражаттар жана ыкмалар, ошондой эле аны ишке ашыруу убактысында болгон.

Эволюциялык жол менен өнүккөн жана ошол мезгилде көптөгөн муундардын ортосундагы тарыхый байланышты жоготпогон падышалык Россия формасы жана маңызы боюнча эволюциялык ыкмаларга жакын таасир этүүнүн ыкмаларына табигый түрдө тартылып, аларга караганда алда канча азыраак азаптуу жана болжолдуу түрдө ишке ашырылган. революциячыл методдор. Практикада бул бир нече укук системаларынын жанаша жашоосу жана империялык укуктук элементтердин локалдык укуктук системаларга акырындык менен, бирок туруктуу түрдө жалпы россиялык укуктун нормаларынын шартсыз үстөмдүгү менен киргизилишин билдирет, бул империялык мамлекеттин табияты менен камсыз болгон. .

Түркстан чөлкөмүн башкаруу жөнүндө Убактылуу жобо иштелип чыгып, кабыл алынган, анда башка нерселер менен катар кыргыздардын сот системасына жана сот өндүрүшүнө өзгөртүүлөрдү киргизүү каралган.

пунктуна ылайык Убактылуу жобонун 4 жана 5-пунктарына ылайык, Кыргызстандын аймагында сот органдарынын төмөнкүдөй системасы киргизилген:

- аскердик сот;
- империянын жалпы мыйзамдарынын негизинде иш алып барган сот (магистратуралык соттор);
- элдик сот, ал өз кезегинде кыргыздардын сотуна, сарттардын жана жаңы колониялык администрациянын карамагына өткөн аймактарда жашаган башка элдердин сотуна бөлүнгөн.

Императордук мыйзамдардын жергиликтүү сот системасына жана сот өндүрүшүнө тийгизген таасири биринчи кезекте жарандык жана кылмыш-жаза мыйзамдарынын, ошондой эле процессуалдык укуктун тиешелүү тармактарынын ортосунда так чек коюлгандыгы менен шартталган, ал өз кезегинде соттук процесстердин чечилишине түздөн-түз таасирин тийгизген.

¹Түркстан аймагын башкаруу боюнча убактылуу жоболор: Өкмөттүн мыйзамдарынын жана токтомдорунун жыйнагы. Жылдын экинчи жарымы. – Петербург, 1865. – Кол. – № 77. - ст. 497. – С. 550.

Камсыз кылуучу элементтер пайда болгон. Ал эми кыргыздардын массалык укуктук аң-сезими, албетте, алардын ортосунда күтүлбөгөн жерден пайда болгон суу агымын дароо кабыл албаса да, ошого карабастан, алардын Юрисдикция маселелери, айрым сот мекемелеринин алдындагы жарандык иштердин карамагына, тараптардын процессуалдык абалы жана судьялар өз ишмердүүлүгүндө жетекчиликке алуусу керек болгон процессуалдык укуктун булактарынын ортосундагы өз ара мамилелердин көйгөйлөрү. Бул кырдын жана аны коштоп жүрүүчү бардык элементтердин пайда болушу менен салттуу кыргыз чөйрөсүндө жарандык жана кылмыш-жаза мыйзамдарынын, жарандык-укуктук жана кылмыш-жаза мыйзамдарынын өзүнчө иштешин өзүнчө жашоосунун башталышы түптөлүп, укуктук аң-сезим өзгөргөн укуктук реалдуулукка ыңгайлашуудан башка аргасы жок болчу. Башкача айтканда, кыргыздар жарандык жана кылмыштуулукту ажыратууну үйрөнө башташты.

Бүгүнкү күндө алардын ортосундагы айырмачылыктар ачык көрүнүп турат жана ошондуктан аларды айырмалоо үчүн эч кандай олуттуу ички күч-аракетти талап кылбайт. Бирок бул үчүн дифференциялоо тажрыйбасы талап кылынат, ал так тектоникалык, б.а. анын цивилизациялык жашоосунун негиздерине таасирин тийгизген өзгөрүүлөр.

Убактылуу жободо кыргыздардын арасында төмөнкүдөй эл сотторунун системасы каралган жана белгиленген:

- жеке соттор;
- бийлердин волосттук съезди;
- бир нече волосттордун (уезддердин) судьяларынын кезексиз съезди.

Убактылуу жободо бардык соттордо сот өндүрүшү жалпы укуктун нормалары боюнча жүргүзүлүшү керек деп белгиленген.

Модернизация түрүндө ишке ашырылып жаткан кыргыздардын салттуу укуктук системасын адаптациялоого байланышкан бардык көйгөйлөрдүн өзөгүндө алардын цивилизациялык өзгөчөлүгү жатат. Кыргыздардын уруулук бөлүнүшү падышалык администрация тарабынан бул багытта белгилүү аракеттерге карабастан жоюлган эмес. Бул бөлүнүү ар бир урук же уруу өз турмушуна жабылып калганда, өзүнөн өзү кыргыздардын бүтүндөй укуктук маданиятынын локалдык мүнөзүн өзүнө алган, ал кыргыздардын басымдуу көпчүлүгүнүн сабатсыздыгы менен бекемделген, ал муундардын тажрыйбасын, анын ичинде юридикалык тажрыйбаны жазуу жүзүндө берүү. Тажрыйбаны берүүнүн оозеки формасы кыргыздардын укуктук маданиятына, ошондой эле бүтүндөй маданиятына салыштырмалуу статикалык жана циклдик мүнөздү берген, мында ар бир кийинки муун кандайдыр бир чөйрөнү бүтүрүп, баштапкы чекитине кайтып келген. Ал эми уруулук бөлүнүүнү жок кылмайынча бул чөйрөнү бузуу мү Жогорудагы жагдайлар кыргыз элинин укуктук маданиятынын цивилизациялык спецификасынын негизин түзүп, анын кандайдыр бир кайра түзүлүшүнө олуттуу тоскоол болгон.

Падыша өкмөтү тарабынан жергиликтүү сот өндүрүшүнө карата кабыл алынган укуктук актыларда сот өндүрүшүнүн майда-чүйдөсүнө чейин козголбогон бир нече жана негизинен жалпы жоболор камтылган, ошондуктан

ага байланыштуу салттык укуктун нормалары дагы эле белгилүү бир белгисиздикти сактап келген, бул бардык жерде адат укугунун нормаларын колдонууну уланткан элдик соттор бул нормаларды эркин жана ээнбаштык менен чечмелеп бергендигин. мкүн эмес эле, ал өз кезегинде жашоонун отурукташкан формасына өтмөйүнчө жоюлбайт.

Жогорудагы жагдайлар кыргыз элинин укуктук маданиятынын цивилизациялык спецификасынын негизин түзүп, анын кандайдыр бир кайра түзүлүшүнө олуттуу тоскоол болгон.

Падыша өкмөтү тарабынан жергиликтүү сот өндүрүшүнө карата кабыл алынган укуктук актыларда сот өндүрүшүнүн майда-чүйдөсүнө чейин козголбогон бир нече жана негизинен жалпы жоболор камтылган, ошондуктан ага байланыштуу салттык укуктун нормалары дагы эле белгилүү бир белгисиздикти сактап келген, бул бардык жерде адат укугунун нормаларын колдонууну уланткан элдик соттор бул нормаларды эркин жана ээнбаштык менен чечмелеп бергендигин.

Падышалык мыйзамдар сот өндүрүшүнүн салттуу тартибине олуттуу өзгөртүүлөрдү киргизген эмес жана ал мындай максатты көздөгөн эмес, мурдагы үрп-адаттарды расмий түрдө бекитүү менен гана чектелип калган. Этникалык укуктук маданияттардагы айырмачылыктар ушунчалык олуттуу болгондуктан, көчмөн калктын арасында келип чыккан талаш-тартыштар адат нормалары менен, отурукташкан калк арасында – мыйзам ченемдери менен жөнгө салынган тартипти сактоо, жок эле дегенде, бир канча убакытка чейин акылманыраак жана максатка ылайыктуураак болгон. шарият нормалары, ал эми жаңы келген калктын арасында - жалпы империялык мыйзамдар менен. Бирок мындай тартип өзүнөн-өзү тараптардын тең укуктуулугун, мыйзам жана сот алдындагы теңдигин, соттордун көз карандысыздыгын жана алардын мыйзамга гана баш ийүүсүн, чындыктын ачыкка чыгышын ж.б.

Буга удаалаш иштеп жаткан бардык сот системаларынын кемчиликтерине, алардын туура келбестигине, аларды реформалоонун жарым-жартылай мүнөзүнө байланыштуу жогоруда көрсөтүлгөн бардык фактыларга жана жагдайларга карабастан, Жалпы россиялык мыйзамдардын Кыргыз сот өндүрүшүнүн салттуу системасына тийгизген таасири жалпысынан позитивдүү мүнөзгө ээ болду, ал белгилүү бир деңгээлде кыргыздардын бүткүл укуктук системасынын баштапкы абалга салыштырмалуу алда канча жогору, сапаттуу жаңы абалга өтүшүн жүзөгө ашыруу үчүн негиз даярдаганын айтпаганда да.

1867-жылдагы Убактылуу жоболор жана 1886-жылдагы Түркстан областын башкаруу жөнүндө жобо олуттуу өзгөртүүлөр жана толуктоолорсуз укуктук негиз болуп, Кыргызстандын аймагында 1917-жылдагы революцияга чейин күчүндө болгон, бул жаңы башталгыч чекке айланган. Кыргызстандын тарыхы.

«Кыргызстандагы жарандык процессти изилдөөнүн теориялык жана методологиялык негиздери» деген экинчи бөлүмдө Кыргызстандын жарандык процессин тарыхый-укуктук изилдөөнүн методологиялык

проблемалары, ошондой эле жарандык процесстин өнүгүү тарыхын мезгилге салуу маселеси аныкталган. Кыргыз Республикасында.

Биринчи абзац – “Кыргызстандын жарандык сот өндүрүшүнүн тарыхый-укуктук изилдөөлөрүнүн методологиялык проблемалары” – Кыргызстандын жарандык сот өндүрүшүнүн тарыхый-укуктук изилдөөлөрүнүн методологиялык көйгөйлөрүн аныктайт.

Изилдөөнүн максаты, мааниси жана мүнөзү тарыхка, аны менен бирге сөзсүз түрдө тарыхый методго кайрылууну болжолдойт. Башка жагынан алып караганда, тарых өзүн-өзү камсыз кылуучу, өзүн-өзү бүтүргөн көрүнүш эмес. Анын өзгөчөлүгү гана эмес, жалпы багыты, темпи, мүнөзү да жалпы маданий негиздер жана өбөлгөлөр менен аныкталат. Жарандык укуктун органикалык бөлүгү болуп саналган бүтүндөй мыйзам сыяктуу эле, негизги тенденцияларды, өзгөчөлүктөрдү, жалпы тенденцияларды талдоодо бизге негиз берген ошол эле жалпы маданий негиздер жана өбөлгөлөр менен аныктала тургандыгы да айдан ачык. Кыргызстанда жарандык процессуалдык укуктун өнүгүүсүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрү жана перспективалары, маданий цивилизациялык мамилеге кайрылуу. Бул мамиленин өзгөчөлүгү укуктун түрү, айрым белгилери жана өзгөчөлүктөрү, анын бөлүмдөрү жана институттары, аларды ишке ашыруунун мүнөзү жана формалары материалдык гана эмес, идеалдуу-рухий жана маданий факторлор менен да аныкталат. Белгилүү англис тарыхчысы жана философу А. Тойнби өз убагында «маданий элемент цивилизациянын жанын, канын, лимфасын, маңызын билдирет; «Ага салыштырмалуу экономикалык жана өзгөчө саясий пландар жаратылыштын жана цивилизациянын кыймылдаткыч күчтөрүнүн жасалма, маанисиз, катардагы жаратуулары сыяктуу көрүнөт».

Бизге кээ бир кубулуштарга, анын ичинде юридикалык жактарга баа бергенде, А. Тойнбинин сөзү менен айтканда, экономикалык жана саясий пландарды баалабай коюуга болбойт окшойт. Бирок, «маданий элемент» чындап эле «цивилизациянын жанын, канын, лимфасын, маңызын чагылдыраары» талашсыз. Ушул сөздүн негизинде жана биздин изилдөөбүздүн предметин эске алуу менен, “маданий элемент” укук тутумунда жана бүтүндөй укуктук маданиятта да чечүүчү ролду ойнойт жана аны менен бирге, албетте, анын органикалык бөлүгү болуп саналган жарандык сот өндүрүшү.

Узак тарыхый мезгилдеги кыргыз сот өндүрүшүнүн пайда болушунун жана эволюциясынын өзгөчөлүктөрү биринчи кезекте кыргыз элинин жана анын көчмөн маданиятынын цивилизациялык өзгөчөлүктөрү, ошондой эле азыркы маданий-укуктук кайра жаралуулардын, анын ичинде жарандык сот өндүрүшүнүн системасындагы көптөгөн өзгөчөлүктөрү жана кыйынчылыктары менен аныкталган. процесстер негизинен аларга байланыштуу. Бул өзгөчөлүктөр азыркы учурда Кыргызстандын сот системасын кайра куруунун темпинен, жүргүзүлүп жаткан укуктук реформалардын ийгилигинен, жарандардын укуктук аң-сезиминин жана укуктук жүрүм-турумунун мүнөзүнөн, алардын жаңы мыйзамдарды

өздөштүрүү даражасында жана мүнөзүнөн көрүнүп турат. укуктук формалары, алардын мыйзамдуулук, мыйзам чыгаруудагы ж.б. Буга байланыштуу Платондун эч бир уюм аны түзгөн адамдардан жакшыраак боло албайт деген идеясына кайрылуу туура болот.

СССР кыйрагандан жана Кыргызстан суверендүүлүккө ээ болгондон кийин республикада бүтүндөй социалдык-экономикалык, саясий жана укуктук системаны түп-тамырынан бери кайра куруулар тездетилген темп менен ишке ашты. Ал эми бул жагынан биз Орто Азия чөлкөмүнүн бардык башка республикаларынан олуттуу түрдө айырмаландык, бул, биздин оюбузча, негизинен кыргыз этникалык тобунун цивилизациялык өзгөчөлүгү жана анын тарыхынын өзгөчөлүгү менен түшүндүрүлөт. Экинчи жагынан, жүргүзүлүп жаткан реформалар, анын ичинде укук системасында да күтүлгөн натыйжаларды берген жок, бул да, биздин оюбузча, ошол эле факторлорго байланыштуу.

Укуктук системанын, маданияттын жана ошого жараша анын бардык компоненттеринин кайсы бир этникалык топтун цивилизациялык таандыктыгына карабастан өнүгүү жөндөмдүүлүгү адам түрүнүн өзгөчөлүгү жана акыл-эстин болушу менен шартталган бардык адамзат коомдорунун универсалдуу өзгөчөлүгү болуп саналат. Бирок, ар кандай элдер азыркы мезгилде да ар кандай темпте өнүккөн жана өнүгүп жаткандыктан, элдердин укуктук системалары, ошого жараша эволюция үчүн ар кандай мүмкүнчүлүктөрдү көрсөткөн.

Сот системасынын трансформациясы, өзгөчө радикалдуу жана глобалдуу мүнөзгө ээ болуп, кайра түзүлүп жаткан системанын иш-аракеттеринен жабыр тарткан калктын анын кайра жаралууларын белгилүү бир жол менен кабыл алуу гана эмес, ошондой эле жаңы шарттарга ыңгайлашуу жөндөмдүүлүгүн болжолдойт. Тарых көрсөтүп тургандай, ар бир конкреттүү тарыхый жамааттын өзүнүн ыңгайлашуу мүмкүнчүлүктөрү бар.

Кайра куруунун мүнөзү, багыты жана темпи негизинен коомдун тиби менен аныктала тургандыгы айдан ачык, ал өз кезегинде шарттардын жана мүнөздөмөлөрдүн бүтүндөй комплекси менен аныкталат, алардын арасында коомчулуктун расалык жана этникалык өзгөчөлүктөрүн же, башкача айтканда анын табигый сапаттары, саны, үстөмдүк кылган жашы, темпераменти ж.б. Жамааттын жашоо үчүн катаал жана ыңгайсыз болушу мүмкүн болгон, бирок ошол эле учурда активдүү жашоого үндөгөн, же тескерисинче, жашоого ыңгайлуу, бирок көп учурда бекерчиликке шарт түзгөн табигый-географиялык шарттарын да аташ керек. Акыр-аягы, жамааттын башка жамааттар менен, ошондой эле жашоо шарттарынын өзү менен узак мөөнөттүү өз ара аракеттенүүсүнүн туруктуу натыйжаларын айта кетүү зарыл. Турмуштун туруктуу социалдык-экономикалык жолдору жана түрлөрү, мисалы, тиешелүү уюштуруучулук-укуктук формаларды болжолдогон отурукташкан же көчмөн жашоо образы мына ушулардын негизинде калыптанаарын белгилей кетүү керек.

¹Келтирилген. тарабынан: Венгеров А.Б. Мамлекет жана укук теориясы: Юридикалык мектептер үчүн окуу китеби. – 3-бас. – М.: Юриспруденция, 2000. – 99-б.

Ошентип, көчмөн элдер мамлекеттик курулушка жана мамлекеттик жашоо формаларына отурукташкан жамааттарга караганда азыраак ыкташкандыгы белгилүү, алар өз алдынча көчмөн жамааттарга салыштырмалуу кыйла өнүккөн укуктук системаларды жана формаларды болжолдойт.

Кыргыз эли өзүнүн тарыхынын көп бөлүгүн мамлекеттен тышкары жерде жашап өткөн жана мыйзамдын, аны менен бирге кыргыз элинин укуктук маданиятынын өтө жай өнүгүүсүнүн бирден бир себеби ушул болгон. Кыргыздардын аз сандагы урук-уруулары, алардын көчмөн жашоо образына жана чарба жүргүзүүнүн тиешелүү формаларына туруктуу берилгендиги менен бирге, каада-салт жана башка жөнгө салуучу ченемдер жана формалар менен катар каада-укуктук жана ага туура келген институттар пайда болушуна алып келди. , ага коюлган милдеттерди толук аткарды. Кыргыздардын салттуу укук системасындагы байкаларлык өзгөрүүлөр, радикалдууларды айтпаганда да, башка элдерден келип чыккан күчтүү жана узак мөөнөттүү тышкы таасирлердин натыйжасында гана болушу мүмкүн. Же, башкача айтканда, узак мөөнөттүү ассимиляциялык таасирдин натыйжасында. Эгерде кыргыз этникалык тобунун маданиятынын көчмөн тиби менен байланышкан цивилизациялык өзгөчөлүгүн эске алсак, анда жогоруда айтылган ассимиляциялык таасир цивилизациянын тибинин өзгөрүшүнө алып келүүгө жөндөмдүү түп-тамырынан бери өзгөрүүнү билдирет. Элдер бири-биринен маданий жактан канчалык алыс болсо, алардын бири башка маданияттын реципиенти, экинчиси кандайдыр бир “донор” катары иш алып барса, аны түзүү ошончолук кыйын жана азаптуу экени айдан ачык. бир укуктук системадан экинчисине, бир укуктук маданияттан экинчисине өтүү. Бул жарандык сот өндүрүшүнө да тиешелүү экени айтпаса да түшүнүктүү.

Салттуу коомдун шартында жашап, Россиянын курамына – башка цивилизациялык негизи бар мамлекетке айланган кыргыздар, ошентип, мурдагы укуктук институттардан жана формалардан, анын ичинде, албетте, соттук институттардан баш тартуу зарылчылыгына туш болушкан. Мындай зарылдык ички муктаждыктан, кыргыздын бүтүндөй коомдук-укуктук системасын өзгөртүүгө аң-сезимдүү умтулуудан эмес, сырткы кысымдан келип чыкканы талашсыз. Кыргызстандын орус мамлекетинин курамына кириши менен кыргыз эли дүйнөлүк процесстерге тартылып, андан ар кандай кесепеттерге алып келди.

Экинчи абзац – “Кыргыз Республикасында жарандык сот өндүрүшүнүн өнүгүү тарыхын мезгилге салуу маселеси” – Кыргыз Республикасында жарандык сот өндүрүшүнүн өнүгүү тарыхын мезгилге салуу проблемасын карайт.

Тарыхый убакытта жүрүп жаткан ар кандай процессти мезгилге бөлүштүрүү анын жөнөкөй механикалык бөлүнүшү менен жалпылыгы аз. Мындай бөлүштүрүүнүн негизги критерийи кандайдыр бир сандык эмес, процесстин сапаттык мүнөздөмөлөрү болушу керек экендиги айдан ачык, алар

убакыттын өтүшү менен өзгөрүшү мүмкүн, б.а. процесстин өзү учурунда. Өтө көп түрдүүлүк жана карама-каршылык, критерийлердин белгисиздиги, аларды тандоодогу сөзсүз субъективдүүлүк менен мүнөздөлгөн реалдуулуктун өзүнүн тынымсыз өзгөрүшүнөн улам келип чыккан критерийлердин мобилдүүлүгү, албетте, жарандык өнүгүү тарыхын мезгилге салууда белгилүү бир кыйынчылыктарды жаратат. Кыргызстанда процесс. Бирок бул жагдайлардын бардыгы бизди мезгилдештирүүнү киргизүү зарылчылыгынан бошотпойт, ал талашсыз жана ачык-айкын критерийлердин жоктугуна карабастан, албетте, негиздүү болууга тийиш.

Жарандык сот өндүрүшүнүн калыптануу процесси түздөн-түз байланышкандыгы жана маңызы боюнча кыргыздын салттуу коомунун жаңылануу процесси менен шартталгандыгы бизге кыргыз этникалык тобунун жаңылануу этаптарына ылайык мезгилдүүлүктү киргизүүгө негиз берет. ошентсе да, өзүнүн жашоосунун модернизацияга чейинки мезгилин баштапкы чекит катары алуу, анткени ал так Салттуу укуктук маданият трансформациялардын булагы болуп, бул кайра куруулардын мүнөзүн жана темптерин негизинен аныктаган.

Кыргыз коомунун жаңылануу тарыхын шарттуу түрдө төрт чоң мезгилге бөлүүгө болот;

Совет бийлигине чейинки мезгилдин биринчи мезгилинде кыргыздар отурукташкан Кыргызстандын аймагы Кокон хандыгынын курамында шарият жана адат нормалары боюнча чыгыш маданияттарынын жана мамлекеттеринин чөйрөсүнө кирген; жана жалпы россиялык императордук мыйзамдардын нормаларынын негизинде Кыргызстандагы салттуу сот өндүрүшүн өзгөртүү. Бул мезгил кыргыз элинин келечектеги тагдырына көрүнүктүү таасирин тийгизип, анын экономикалык жана саясий түзүлүшүндө белгилүү бир өзгөрүүлөргө алып келгенине карабастан, бардык кайра жаралуулар салттуу коомдук өнүгүүгө жана анын жаңы жашоо шарттарына ыңгайлашуусуна ылайык болгон. .

Экинчи мезгилде — 1917—1936-жылдардагы, 1936-жылдан 1965-жылга чейин, 1965-жылдан 1991-жылга чейин, анын ичине совет доору кирген — буткул экономикалык жана саясий системада эң терең жана масштабдуу кайра тузуулар болуп, аны менен бирге, укук системасы кыргыз эли.

Ал эми үчүнчү мезгил – 1991-жылдан 1999-жылга чейинки постсоветтик мезгил Кыргызстандын эгемендүүлүккө ээ болушу жана коомдук-саясий жана укуктук системанын курулушу менен байланышкан. Бул учурда бүтүндөй укук системасынын өзгөрүшү менен бир эле учурда сот системасынын трансформациясы сөзсүз түрдө ишке ашкандыгын тактоонун кажети жок.

Төртүнчү мезгил - 1999-жылдан 2017-жылга чейинки жана азыркы учурга чейинки заманбап этап.

– Кыргыз Республикасынын жарандык сот өндүрүшүнүн жана жарандык процесстик мыйзамдарынын мурунку да, азыркы да тутумунун калыптануу өзгөчөлүктөрүн аныктоодо;

– Кыргыз Республикасынын жарандык процесстик тутумунун калыптанышына жана өркүндөшүнө кыргыз элинин мурунку тарыхый

тажрыйбасынын жана маданий-цивилизациялык өзгөчөлүктөрүнүн таасирин аныктоодо; анткени, С.С. туура белгилегендей, Алексеев мыйзамдарды ишке ашырууда сот өндүрүшүнүн ролун, алардын тыгыз байланышын мүнөздөп: «Адилетсиз мыйзам болбойт» [51, б. [337].

Кыргызстандын турмушунун социалдык-экономикалык, саясий жана укуктук чөйрөлөрүнүн бардык чөйрөлөрүнө терең таасирин тийгизген глобалдык модернизациянын көрсөтүлгөн этаптарына жана мезгилдерине ылайык жарандык процесстик системаны реформалоо ишке ашырылды, аны оңдоп-түзөө жана ылайыкташтыруу керек болчу. дайыма өзгөрүп турган коомдук чындык менен.

Ар кандай мезгилдерде Кыргызстанда социалдык-экономикалык жана укуктук реалдуулук ар кандай интенсивдүү өзгөргөн, бул жогоруда аталган мезгилдердин сандык гана эмес, чындыгында сапаттык өзгөчөлүгүн түзгөн, бардык тездетүүгө туруктуу тенденция болгон шартта. процесстер, тездетилген енуугунун дуйнелук тенденциясына байланыштуу. Дал ушул биздин республикада жарандык сот өндүрүшүн трансформациялоого байланышкан процесстердин интенсивдүүлүгүндөгү олуттуу ажырым сот реформаларынын масштабы, тереңдиги жана кесепеттери боюнча бул мезгилдердин теңдешсиздигине алып келди, бул негиз берет. белгиленген мөөнөттөрдө кошумча градация үчүн. Бул процесс канчалык интенсивдуу болгон сайын анын мунезу ошончолук дифференцияланып жаткандыгы табигый нерсе.

Совет бийлигинин жылдарында Кыргызстандын жарандык сот өндүрүшүнүн өнүгүү тарыхын мезгилге бөлүштүрүү саясий аргументтер жана ой жүгүртүүлөр менен шартталган. Дал ушул себептен улам, анын ортоңку мезгилдери (этаптары) эске алынбаганда, мындай көрүнгөн:

«1) социализмдин негиздерин куруу мезгилинде (1917—1936-жылдар) союздук республиканын граждандык сот иши;

2) өнүккөн социализмди куруу мезгилиндеги (1937–1960) Кыргыз ССРинин жарандык процессуалдык укугу;

3) СССРде өнүккөн социализмди куруунун алгачкы мезгилиндеги (1961–1965) Кыргыз ССРинин жарандык процессуалдык укугу» [159, б. 22].

4) Кыргыз ССРинин Граждандык процессуалдык кодекси кабыл алынгандан кийин Совет бийлигинин акырына чейин, 1965-жылдан 1991-жылга чейинки мезгилдеги граждандык процесс.

Кыргызстанда жарандык процессуалдык мыйзамдардын жана жарандык сот өндүрүшүнүн калыптануу тарыхын кийинки мезгилдештирүү бул тарыхтын кыскалыгына байланыштуу өзгөчө кыйынчылыкты туудурбайт. Шарттуу түрдө аны эки этапка бөлүүгө болот, анын биринчиси Кыргыз Республикасындагы заманбап жарандык процесстик мыйзамдардын жана жарандык сот өндүрүшүнүн негиздерин түзүү менен, экинчиси - аларды өнүктүрүү жана өркүндөтүү менен байланышкан.

«Совет бийлигинин жылдарында Кыргызстанда граждандык процесс» деген учунчу главада Совет бийлигинин жылдарында Кыргызстанда жарандык процесстин калыптануу процесси талданат.

Биринчи абзацта – «1917-жылдан 1936-жылга чейин Кыргызстанда азыркы жарандык сот өндүрүшүнүн пайда болушу жана өнүгүшү». – Кыргызстанда 1917-жылдан 1936-жылга чейинки жарандык сот өндүрүшүнүн өнүгүү процесси жана анын өзгөчөлүктөрү талданат.

Кыргызстанда заманбап сот системасынын негиздери түптөлүшү чындыгында совет доорунда башталган, ал өзүнүн бардык карама-каршылыктарына, кээде олуттуу чыгымдарына жана терс жактарына карабастан, позитивдүү өзгөрүүлөргө өбөлгө түзгөн, алар жалпысынан алганда, апыртып айтканда, олуттуу натыйжаларга алып келген. кыргыз элинин маданиятындагы цивилизациялык кайра жаралуулар.

Падышалык доордо да уруулук мамилелердин системасында жашоосун уланткан кыргыз эли үч гана муундун ичинде алар үчүн принципалдуу жаңы сапаттык мамлекетке өткөн. Кыргыз мамлекеттүүлүгү кайра жанданды. толук болгон жок, бирок бул ошол кезде эч кандай каражаты да, мумкунчулугу да, материалдык жана интеллектуалдык ресурстары да, уюштуруучулук жактан да эч кандай мумкунчулугу болбогон этникалык топтун тынымсыз жардамына жана камкордугуна объективдүү муктаждык менен түшүндүрүлгөнүн белгилей кетүү керек. тажрыйбасы, же зарыл болгон укуктук жана кадрдык базасы, же акырында, архаикалык эмес, заманбап формаларда мамлекетти түзүү жана нормалдуу иштеши үчүн коомдук турмуштун адаты. Ырааттуу, максаттуу саясий, социалдык-экономикалык жана укуктук чаралардын комплексинин аркасында Совет бийлигинин тарыхый кыска мез-гилинде мамлекеттик курулуштун жана мамлекеттик курулуштун шарттарына гана жараксыз болгон кочмондук турмуштун жана чарба жургузуунун формаларын жоюуга мумкун болду. жашоо, бирок, ошондой эле, маңызы боюнча, аларды четке каккан. Укуктук чараларга жана укуктук институттарга келсек, Кыргызстанда советтик укук системасы түзүлүп, күнүмдүк турмушка, мамлекеттик практикага жана коомдук аң-сезимге киргизилди, ал өзүнүн бардык кемчиликтерине жана мүчүлүштүктөрүнө карабастан, жалпы укук системасына караганда теңдешсиз өнүккөн жана эффективдүү болгон. ал көчмөн турмуштун формалары сыяктуу эле кадимки жана толук кандуу мамлекеттик турмушка кийлигишкен. Кыргызстанда бир нече ондогон жылдар бою борбордун олуттуу каржылык салымдарынын жана экономикалык жана кадрдык жардамынын аркасында анын иштешин камсыз кылуу үчүн салыштырмалуу өнүккөн инфраструктура жана кадрларды даярдоо системасы түзүлгөн. Экономикалык жана аны менен бирге өзүн-өзү кайра өндүрүүгө жөндөмдүү кыргыз интеллигенциясы пайда болду, ансыз азыркы укуктук институттарды, анын ичинде, албетте, сот институттарын консолидациялоо жана андан ары өнүктүрүү мүмкүн эмес эле. Акыр-аягы, бардык негизги саясий, административдик жана коомдук институттар түзүлдү, алар билим берүү системасы жана коомдук жана мамлекеттик турмуштун башка маанилүү элементтери менен бирге заманбап мамлекеттин атрибуттары болуп саналат.

Кыргызстанда сотту жана сот өндүрүшүн реформалоо дароо эле ишке ашкан жок, бирок бир нече жылдын ичинде. Негизги себептердин бири

адистердин жетишсиздиги болгон бир катар себептерден улам Кыргызстанда, Түркстандын башка аймактарындай эле, казыят жана уезддик сотторду гана эмес, жергиликтүү казылар жана жергиликтүү сотторду да сактап калуу зарылчылыгы келип чыккан. бийлер. Социалисттик сот системасынын жана сот процессинин енугушунун жалпы тенденциясынан бардык четтеп кетуулер убактылуу, иштин чыныгы абалы менен кандайдыр бир компромисс болгондугу ачык-айкын.

Кыргызстанда жаңы социалисттик мыйзамды күч менен киргизүү боюнча Совет мамлекетинин жигердүү чаралары сөзсүз түрдө колдонулуп жаткан реалдуулукка туш келди, алар белгилүү бир укуктук маданияттын жана каада-салттын алып жүрүүчүлөрү – конкреттүү субъекттер тарабынан көрсөтүлүп, мыйзамга табигый түрдө каршылык көрсөтүшкөн же эң жакшысы этибарга албай коюшкан. Совет екмелеринин жаңылыктары. Кылымдар бою башкаруунун примитивдүү формаларын карманып келген түпкүлүктүү калктын күнүмдүк турмушунун өзгөчөлүктөрү, диний ишенимдери, экономикалык абалы, анын психикалык өзгөчөлүктөрү жана башка көптөгөн факторлор биригип өтө татаал жана чечилиши кыйын маселелердин комплексин түзгөн.

Казылар менен бийлердин сотторунун сакталып калышына падышалык доордогудай эле жаңы сот органдарында иштөө үчүн даярдалган жергиликтүү кадрлардын жана юстиция органдарынын нормалдуу иштеши үчүн материалдык ресурстардын, ошондой эле кадимки соттордун жетишсиздиги көмөктөшкөн. совет доорунда жоюлбаган бюрократия. Мындай шартта соттук коргоого муктаж болгон кыргыздар, мурдагыдай эле, айыл аксакалдары, мурдагы же азыркы бийлер боло турган уруктардын эң абройлуу адамдарына жекече кайрылууга аргасыз болушкан.

Граждандык процессуалдык закондорду енукуруунун жана тартипке келтируунун орчундуу кадамдарынын бири 1923-жылы Буткул россиялык Борбордук Аткаруу Комитети тарабынан Түркстандын аймагында 1-сентябрдан тартып күчүнө кирген РСФСРдин Граждандык процессуалдык кодексинин кабыл алынышы болду. Түркстан Борбордук Аткаруу Комитетинин 1923-жылдын 23-августундагы атайын токтому менен 1923-ж. Мурдагы бардык закон чыгаруу тажрыйбасын жалпылаган бул кодекс Кыргызстан жана башка союздук республикалар учун алардын граждандык процессуалдык закондорун андан ары енукуруу учун негиз болуп калды.

РСФСРдин Граждандык-процессуалдык кодекси мурдагы процессуалдык закондордун бардык ете рационалдуу аспектилерин езуне сиңирип алуу менен, бир топ жаңы жоболорду камсыз кылуу менен, жарандык иштер боюнча сот адилеттигин ишке ашырууда, сот адилеттигин мындан ары өнүктүрүүдө жана өркүндөтүүдө маанилүү роль ойноду. Кыргызстандын жарандык процессуалдык укугу.

¹Караңыз: Алчиев К. Советтик Кыргызстанда жарандык укуктун пайда болушу жана өнүгүшү. – 48-б.

1924-жылы октябрда Орто Азияда улуттук-мамлекеттик демаркация жүргүзүлүп, анын натыйжасында Өзбек жана Түркмөн союздук республикалары, ошондой эле Өзбек ССРинин курамындагы Тажик АССРи, Кара-Калпак жана Кара -Кыргыз автономиялуу областтары РСФСРдин составында. Кара-Кыргыз автономиялуу облусунун түзүлүшү кыргыз эли үчүн чоң мааниге ээ болгон. Тарыхый кыска убакыттын ичинде Кыргызстанда мамлекеттик бийлик органдарынын системасы түзүлүп, ал өз ишмердүүлүгүн жаңы мыйзамдык базага негиздеген.

Кыргызстандын тарыхынын дээрлик бүткүл совет доорунда сот кадрларын кесипкөй даярдоо жана сот органдарын жогорку квалификациялуу, компетенттүү адамдар менен толуктоо көйгөйү болгон. Бул маселе бүгүнкү күнгө чейин чечиле элек жана эң татаал маселелердин бири бойдон калууда. Бирок, белгилүү себептерден улам, квалификациялуу сот кызматкерлеринин жетишсиздиги азыркы сот тутумунун түптөлүшүнүн эң башталышында өзгөчө катуу сезилди;

Экинчи абзацта — «1936-жылдан 1965-жылга чейинки мезгилде Кыргызстанда граждандык процесс». – Кыргызстанда 1936-жылдан 1965-жылга чейинки жарандык сот өндүрүшүнүн өнүгүү процесси талдоого алынган.

1936-жылдын 5-декабрында Советтердин Бүткүл союздук кезексиз VIII съездинде кыргыз эли үчүн тарыхый мааниге ээ болгон СССРдин Конституциясы кабыл алынган. СССРди түзгөн 11 Советтик Социалисттик Республикалардын арасында Кыргыз Советтик Социалисттик Республикасы да бар, анын Кыргыз АССРинен союздук республикага айландыруу мыйзамдуу түрдө жарыяланган жана СССРдин жаңы Конституциясында бекемделген, ал кийинчерээк Кыргыз ССРинин жаңы Конституциясында бекемделген. Кыргыз ССРинин 1937-жылдын 23-мартындагы Конституциясын иштеп чыгуу жана кабыл алуу. Ал сот системасынын жана сот өндүрүшүнүн негизги принциптерин мыйзамдык жактан бекитти. Конституциянын долбоорун иштеп чыгуу стадиясында да аны иштеп чыгуу менен алектенген комиссия ст. 77-статьяда сот адилеттигин ишке ашыруучу органдарга болгон мамилелер мындайча такталат:

¹1923-жылы 7-июлда Бүткүл россиялык Борбордук Аткаруу Комитетинин онунчу чакырылышынын экинчи сессиясында кабыл алынган. Өзбекстандын Борбордук мамлекеттик архиви, ф. 28, оп. 3, д. 185, л. 242.

² Өзбекстандын Борбордук мамлекеттик архиви, ф. 17, оп. 1, д. 365, л. 68.

³ Советтик Конституциянын тарыхы: Кол. документтер: 1917–1957 – С. 238–239.

⁴Архивдик материалдарга ылайык, облустагы 65 жооптуу сот кызматкеринин төртөө гана жогорку юридикалык билимге ээ болгон. (Кыргыз Республикасынын Борбордук мамлекеттик архиви, 196-б., I ст., 15-бет, 6–9-б.).

⁵РСФСРдин Кавказ автономиялуу областынын Революциялык комитетинин Казакстан Жумушчу жана Балдар Республикасынын Советтеринин I съездине жасаган доклады (1924-жылдын ноябрь — 1925-жылдын марты). – Пишпек, 1925. – Б. 129–139.

«Кыргыз ССРинде сот адилеттигин Кыргыз ССР Жогорку Соту, эл соттору, ошондой эле Кыргыз ССР Жогорку Советинин токтому менен тузулган СССРдин атайын соттору ишке ашырышат. СССР». Мына ушинтип тузулган макала жа-цыдан тузулган республикада сот адилеттигин биринчи кезекте анын сот органдары ишке ашырууга тийиш экендигин баса белгилеуге багытталган.

1938-жылы «СССРдин, союздук жана автономиялуу республикалардын сот тузулушу жөнүндөгү» Закон кабыл алынган, ал СССР Конституциясына жана союздук республикалардын конституцияларына ылайык бирдиктуу сот системасын тузган, сот органдарынын функцияларын аныктаган. , СССР юстициясынын милдеттери жана аларды ишке ашыруунун методдору. Анын үстүнө жаңыдан түзүлгөн Кыргыз ССРинин өзүнүн жарандык процессуалдык кодекси да болгон эмес. Мына ушундан улам 1937-жылдын 21-январында Кыргыз ССРинин Борбордук Аткаруу Комитети токтом кабыл алган: «Кыргызстандын союздук Советтик Социалисттик республикага айландырылышына байланыштуу буткул союздук закондор жарыкка чыкканга чейин зарыл деп эсептелинет. Кыргыз ССРинин аймагында сот системасы жана сот өндүрүшү, ошондой эле кылмыш, жарандык жана башка кодекстер РСФСРдин мыйзамдары жана мыйзамдары менен жөнгө салынат».

Экинчи жагынан, Кыргыз ССРи тузулуп жаткан мезгилде анын квалификациялуу юристтери да, жок эле дегенде, жетиштуу санда да, андан бетер зарыл закон чыгаруу тажрыйбасы да, акырында жетиштуу түрдө өнүккөн юристтер да болгон эместиги айдан ачык. иштелип чыккан мыйзамдарды басып чыгарууга жана аларды ишке ашырууга адистердин көңүлүн бура турган материалдык база ж.б. Мына ушулардын бардыгы биргелешип, РСФСРдин кодекстерин жана закондорун жаш республиканын колдонуусу тийиштуу жана алгылыктуу гана болбостон, ошондой эле конкреттуу шарттарды эске алуу менен кутулгус жана зарыл болгондугуна алып келди.

Улуу Ата Мекендик согуштун башталышы менен Кыргызстанга көп сандаган эл – орус тилинде сүйлөгөндөр көчүрүлгөн, бул Кыргызстандын мыйзам чыгаруу системасынын өнүгүшүндө чечүүчү болбосо, жок дегенде олуттуу роль ойногон. республика, ошондой эле келечекте закон чыгаруу орус тилинде журду. Бул бүгүнкү күнгө чейин уланууда. Бул кубулуштун маңызы, түшүнүктүү себептерден улам кыргыз тилинде көп убакыт бою тез өзгөрүп жаткан укуктук чындыкты адекваттуу чагылдырууга жөндөмдүү атайын юридикалык терминдер жок болуп келген.

¹ СССРдеги улуттук-мамлекеттик курулуштун тарыхы: 3-бас. – М., 1979.

Кыргыз ССРинин Советтеринин 5-съезди тарабынан бекитилген. Караңыз: Ст. Кыргыз ССРинин Закондору жана Кыргыз ССР Советинин Президиумунун Указдары. 1938–1956 – Фрунзе 1957.

² Караңыз: Сатыбеков С.С. Жарлык. комп. – 110-б.

³ // Советтик Кыргызстан. – 1937. – 4-февраль.

Учурдагы реалдуулуктун талаптарына жооп берген юридикалык тилдин жоктугу сөзсүз түрдө тынымсыз өзгөрүп турган реалдуулукту мыйзамдарда тез арада чагылдыруу тажрыйбасы жана адаты пайда болбой калганына алып келди. Салыштырмалуу аз сандагы кыргыздар, алардын айыл жергесинде жергиликтүү жамааттарда жашоо адаты терең болгондуктан, тилдин керектүү багытта өнүгүшүн кыйындаткан. Мындай шартта орус тилин билүү кыргыздын салттуу коомунун жаңылануу процессин бир топ жөнөкөйлөттү.

Согуштун аякташы менен коомдук турмуштун бардык тармактарында согуштан бир кыйла алсырап калган елкену калыбына келтируу башталды. Жарандык сот өндүрүшү, албетте, андан ары өнүктү.

1957-жылдын 11-февралындагы СССРдин Законун бардык союздук республикаларда соттордун жана сот иштеринин структурасы жөнүндө кийинки закон актыларынын негизи болуп калды. Бул Мыйзам Кыргыз ССРинде өзүнүн кодекстерин, анын ичинде жарандык процессуалдык кодексти кабыл алуу мүмкүнчүлүгүн түздү. Мына ушул фактылардын бардыгы чогуу алганда, 1957-жылдын 11-февралындагы СССРдин Законунун пайда болушунун себеби, баарыдан мурда, коомдук турмуштун улуттук езгечелуктерун эсепке алуу зарылчылыгында деп ырастоого ошол мезгилдеги изил-доочуларга негиз болгон. алардын суверенитетин эске алуу менен союздук республикалардын.

Закон граждандык закондор-дун негиздерин басып чыгарууну СССРдин компетенциясына жуктеду, ал эми граждандык кодекстерди басып чыгаруу союздук республикалардын компетенциясына кирет.

Мына ушул чаралардын бардыгы акыр-аягында Кыргыз ССР Жогорку Советинин 1964-жылдын 30-июлунда болгон төртүнчү сессиясында республиканын езунун Граждандык жана Граждандык процессуалдык кодекстери бекитил-гендигине алып келди, алар биздин изил-деебуздун кийинки белум-дерунде талдоого алынат.

Үчүнчү абзацта – «Кыргызстанда 1965-жылдан 1991-жылга чейин жарандык сот өндүрүшү». – Кыргызстанда 1965-жылдан 1991-жылга чейинки жарандык сот өндүрүшүнүн өнүгүү процесси талдоого алынган.

1964-жылдын 30-июлунда Кыргыз ССРинин Жогорку Советинин төртүнчү сессиясында Кыргызстандын тарыхында биринчи жолу республикалык жарандык жана жарандык процессуалдык кодекстер бекитилип, анын өнүгүүсүндө бүтүндөй бир доор аяктаган. Кыргызстанда жарандык укук.

¹Хутыз М.Х. ССР Союзунун жана союздук республикалардын граждандык сот процессинин негиздеринин тузулушу: Тарыхый-укуктук изилдеелер: автореферат. дис. ... юридика илимдеринин доктору. илимдер. М., 1971. – 12-б.

²Жаңылыктар. 1957. 12 февраль.

Жарандык жана Жарандык процессуалдык кодекстер кабыл алынган учурга карата, б.а. 1964-жылы Советтер Союзунун бардык башка республикаларында-гыдай эле Кыргызстанда да калктын материалдык жыргалчылыгы жагынан олуттуу езгеруулер болуп етту, анын децгээли енуекен капиталисттик елкелердегуге Караганда бир кыйла темен болгон, бирок алар менен салыштырганда бир кыйла жогору болгон. Совет бийлигинин биринчи он жылдыктарына чейин. Кодекстер кабыл алынган учурда республиканын калкынын басымдуу бөлүгүн түзгөн кыргыздар тышкы олуттуу колдоо менен жалпысынан маданияттын сапаттык жаңы абалына өтүштү, бул мезгилде мамлекет тарабынан жүргүзүлүп жаткан укуктук реформалар гана эмес. алар тарабынан адекваттуу кабыл алынат, бирок келечекте салыштырмалуу өз алдынча өнүгөт. Чынында бул Кыргызстандын тарыхындагы советтик мезгилдин эң башкы жетишкендиги болгон, эгерде укуктук реформалардын көз карашы менен баалай турган болсок. Ошондуктан советтик мыйзамдардын жаңы кодификациясы саясий жана маданий зор мааниге ээ болгон окуя деп ырастаган ошол кездеги кээ бир изилдөөчүлөрдүн пикирине толук кошулууга болот, айрыкча укуктун ар кандай тармактары боюнча мыйзамдардын кодекстери түзүлгөн союздук республикаларда. биринчи кабыл алынган.

Кыргыз ССРинин Граждандык-процессуалдык кодексинин дол-боорун тузген учурда башка союздук республикалардын кодекстеринен тиешелуу статьялардын айрым бе-луктерун алуунун на-тыйжасында айрым статьялар редакцияланган же ал тугул анда пайда болгон.

Кыргыз ССРинин Граждандык-процессуалдык кодексинин долбооруна негиз болуп 1923-жылдагы РСФСРдин Граждандык-процессуалдык кодекси болуп калды, ал Кыргыз ССРинин территориясында дээрлик жаңы кодекс кабыл алынганга чейин колдонулуп келген. Тарыхый жаңы шарттарда мурунку кодекс жыл өткөн сайын архаикалык болуп, учурдагы реалдуулукту чагылдырбастан, аларга ачык карама-каршы келген.

Граждандык жана Граждандык процессуалдык кодекстер тузден-туз кабыл алынганга чейин аларды даярдоо боюнча тыкыр иштер жургузулду. Кыргыз ССРинин Граждандык-процессуалдык жана граждандык кодекстеринин долбоорлорун иштеп чыгууга республиканын укук коргоо органдарынын юрист-окумуштуулары жана практикалык кызматкерлери, ошондой эле эмгекчилер Советтеринин аткаруу комитеттеринин кызматкерлери активдуу катышты. ' Депутаттар. Мындан тышкары, долбоорлор министрстволор менен ведомстволордо, коомдук уюмдарда жана илимий мекемелерде изилденип, талкууланды.

¹Кыргыз ССРинин 1964-жылдын 30-июлундагы Граждандык-процессуалдык кодекси 1965-жылдын 1-январынан тартып күчүнө кирген; Кыргыз ССРинин 1964-жылдын 30-июлундагы Граждандык кодекси. Кыргыз ССРинин Закону менен кучуне киргизилди. №351. VI. 1964-жылдын 30-июлунан тартып

²Караңыз: Калинин Ф. И. Коммунизмди куруу мезгилиндеги советтик мыйзамдар. – М., 1966. – 49-б.

Ошону менен бирге республиканын Жогорку Советинин сессияларында кодекстердин долбоорлорун еркундетууге СССР Жогорку Советинин Президиумунун юридика белумунун алдындагы консультативдик топ зор жардам керсетип жаткандыгы баса белгиленди, ошондой эле. СССР Прокуратурасынын, СССР Жогорку Сотунун жана СССР Министрлер Советинин алдындагы Юридикалык комиссиянын алдынкы юрист окумуштуулары жана практик кызматкерлери.¹

Кыргыз ССРинин Граждандык-процессуалдык кодексинин жана Граждандык кодексинин долбоорлорун иштеп чыгуунун журушу чагылдырылган, бул кодекстерди тузден-туз иштеп чыгуучулардын бири С. Сатыбеков, «Жарандык процесстик укуктун жетишилген өнүгүү деңгээли, долбоор соттук жана прокурордук практикада өзүн далилдеген бардык мыкты нерселерди сактап калды жана ошол эле учурда теория, турмуш жана практика тарабынан алдыга коюлган бир катар жаңы пункттарды камтыды. . Кодекстин кабыл алынышы социалисттик укук тартибин чыцдоонун талаптарына жооп берет жана сот жана прокуратура органдарынын ишин жакшыртууга, жалпысынан коммунисттик курулуштун милдеттерин чечууге кемек керсетууге тийиш».²

Кыргыз ССРинин Граждандык-процессуалдык кодекси жана Граждандык кодекси ССР Союзунун жана союздук республикалардын граждандык закондорунун жана граждандык процесстин негиздерине толук ылайык келтирилген.³ Аларды иштеп чыгууда жарандык сот өндүрүшүн жөнгө салуудагы улуттук өзгөчөлүктөр, ошондой эле жарандык иштерди кароодогу соттун ишмердүүлүгү мүмкүн болушунча эске алынган. Ушуга байланыштуу бардык союздук республикалардын Граждандык-процессуалдык кодекстеринин ичинен Кыргыз ССРинин Граждандык-процессуалдык кодексинде РСФСРдин Граждандык процессуалдык кодексине салыштырганда эн аз айырмачылыктар болгондугу кецул бурууга татыктуу. Алардын 7 гана болгон, б.а. Грузин ССРинин Граждандык кодексине Караганда 9 (!) эсе аз. Бул фактыга эмне себеп болгонун азыр абсолюттук ишенимдүү жана ишенимдүү айтуу кыйын. Бирок, эки жагдайды толук ишеним менен айтууга болот. Биринчиден, Кыргыз ССРинин Граждандык процессуалдык кодекси Советтер Союзу тараганга чейин дал ушундай формада болгон жана акырында кийинки бардык жарандык процессуалдык кодекстердин негизи болуп калган. Экинчиден, Россия Федерациясынын Граждандык-процесстик кодексинен ченемдерди колдонуунун жана алуунун узак мөөнөттүү практикасы башка шарттарды сактоо менен, жаңы мыйзамдарды жана кодекстерди түзүүнүн ыкмаларына белгилүү бир из калтырбай койбой тургандыгы, салыштырмалуу тез-тез карыз алууда чагылдырылган белгилүү бир тенденцияга айланган, биринчиден,

¹Караңыз: Сатыбеков С.С. Жарлык. комп. – 171-б.

²Сатыбеков С.С. Жарлык. комп. – 171-б.

³ СССРдин граждандык процессинин негиздери 1961-жылдын 8-декабрында: СССР Жогорку Советинин Ведомосттору. – 1979. – №42. - ст. 697.

Россия Федерациясында жалпысынан Кыргызстандагы укуктук жана башка реалдуулукка карама-каршы келбеген мыйзамдар бар. Өз мыйзамдарын түзүүнүн мындай ыкмасы сөзсүз түрдө мыйзам чыгаруу негизинен башка мамлекеттердин мыйзамдарын жана аларды Кыргызстандын аймагында колдонуу мүмкүнчүлүгүн талдоо менен кыскарып, андан кийин карыз алуу болуп калса, аны өзүнүн мыйзамдарына ылайыкташтырууга алып келет. чындык. Бул ыкма өзүнүн бардык ыңгайсыздыктарына жана кемчиликтерине карабастан, иш жүзүндө өнүккөн кадрдык база, жогорку квалификациялуу юридикалык адистердин жетиштүү саны, күчтүү билим берүү системасы, жетиштүү материалдык жана финансылык ресурстар жана башкалар болбогондо кыйла натыйжалуу жана негиздүү болуп чыгат.

“Эгемен Кыргыз Республикасында жарандык процесстик мыйзамдардын жана сот өндүрүшүнүн негиздерин түзүү” деген төртүнчү главада 1991-жылдан 1999-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасында жарандык процесстик мыйзамдарды жана сот өндүрүшүн өзгөртүүнүн өзгөчөлүктөрү каралат, ошондой эле талдоо жүргүзүлөт. 1999-жылдагы Жарандык процессуалдык кодекстин негизинде Кыргыз Республикасында жарандык сот өндүрүшүн өнүктүрүү.

Биринчи абзацта – «1991-жылдан 1999-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасынын жарандык процесстик мыйзамдарын жана сот өндүрүшүн өзгөртүү». – 1991-жылдан 1999-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасында жарандык процесстик мыйзамдарды жана сот өндүрүшүн өзгөртүүнүн өзгөчөлүктөрү каралат.

1991-жылдын 31-августунда Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Декларациясы менен Кыргызстан суверендүү деп жарыяланып, ошол учурдан тартып анын тарыхында жаңы этап башталган. Бирок, тарыхтын бул жаңы этабына кирүү, биринчиден, мурунку көйгөйлөрдүн автоматтык түрдө жоюлушу дегенди билдирбейт, экинчиден, эгемендүү мамлекет түзүлгөндөн кийин, эски көйгөйлөргө жаңы көйгөйлөр кошулду, атап айтканда, объективдүү кайра куруу мезгилинин кыйынчылыктары. Кыргызстан менчиктин ар түрдүү формаларына, рыноктук мамилелерге жана башка баалуулуктарга негизделген жаңы коомдук түзүлүштү, жаңы жарандык коомду курууга туура келди. Бирок Кыргызстанда тажрыйба, жок дегенде жетишээрлик деңгээлде, эң негизгиси, жалпы маданий өбөлгөлөр болгон эмес, бул, биздин оюбузча, негизги карама-каршылык жана ошол эле учурда дароо жеңүү кыйын болгон кыйынчылык болгон жана болуп кала берет.

Совет доорунда Орусия үстөмдүк кылуучу тышкы күч катары иш алып барып, Кыргызстандын өнүгүүсүнүн багытын жана мүнөзүн аныктап гана тим болбостон, реформалардын бардык процесстерине материалдык, финансылык жана кадрдык жактан олуттуу колдоо көрсөтүп, аларды өзү баштаган. Кыргызстан эгемендиктин шартында мындай колдоодон куру калган.

Дегеле, советтик система, жогоруда айтылгандай, Кыргызстанды жаңылоо механизмин ишке киргизе алган, бирок аны аягына чыгара алган

эмес. Экинчи жагынан, анын толук эместигине карабастан, советтик модернизация Кыргызстан үчүн экономикалык, саясий, укуктук жана маданий турмуштун заманбап умтулуулары менен байланышкан өз кызыкчылыктарын коргой ала тургандай деңгээлде өттү. Мурда сандык фактор кыргыз элинин укуктук маданиятынын калыптанышына олуттуу таасирин тийгизгендигин изилдөөбүздүн мурунку бөлүмдөрүндө белгилегенбиз. Бирок ар кайсы доордо бул фактор ар кандай жолдор менен иштеген. Заманбап саясий, социалдык-экономикалык жана маданий реалдуулук ушунчалык тез өзгөрүп жаткандыктан, укуктук система көп учурда андан артта калат. Азыркы Кыргызстандагы мыйзам чыгаруучу, акырында, мамлекеттин саясий жана укуктук эгемендүүлүгүн далилдеп, “дөңгөлөктү кайра ойлоп таппаш керек”. Анын милдети зарыл мыйзамдарды өз убагында иштеп чыгуу, андан кийин жергиликтүү маданиятты жана укуктук өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен натыйжалуу ишке ашырылууга тийиш. Мындан тышкары, башка мамлекеттердин саясий, социалдык-экономикалык жана маданий реалдуулугу биздин мамлекеттин өзгөчөлүктөрү менен дал келиши керек. Мындай дал келүү же жөнөкөй окшоштук белгилүү бир укуктук талдоолорду жүргүзүүгө, бир мамлекеттин мыйзамдарын социалдык шарттарга модернизациялоо жолу менен өзүнүн мыйзамдык базасына “сүйрөп”, “көчүрүүгө” мүмкүндүк берет.

1993-жылдын 5-майында кабыл алынган Кыргыз Республикасынын Конституциясы [2] өлкөдөгү жарандык процесстик мыйзамдардын жана жарандык сот өндүрүшүнүн мындан аркы өнүгүүсүнүн мүнөзүн жана багытын аныктаган. Социалдык-экономикалык, саясий-укуктук реалдуулук менен Конституцияда жарыяланган идеялардын жана нормалардын ортосунда келип чыккан карама-каршылыктарды тез арада жоюу зарылчылыгы келип чыккан жана ошол мезгилдеги жарандык процессуалдык мыйзамдарга негиз болгон. Ошентип, мисалы, эгерде Art ылайык. Конституциянын 15-беренесине ылайык, мамлекет адамды, анын укуктарын жана эркиндиктерин эң жогорку баалуулук катары тааныган жана жарыялаган. Кыргыз ССРинин 1964-жылдын 30-июлундагы Граждандык процессуалдык кодексинин 2-пунктунда мамлекетти коргоо биринчи планга коюлган. 3-пунктунда. Конституциянын 85-беренесинде жарыш сот өндүрүшүнүн принциби бекитилген, ал эми Жарандык процесстик кодекстин ошол убакта күчүндө болгон редакциясында, атап айтканда, ст. 15 тергөө принциби ж.б. белгиленген жана жарандык сот өндүрүшүндө артыкчылыкка ээ болгон. [264, б. [121]. Ушул жана башка кептеген карама-каршылыктар республиканын граждандык процессуалдык законун туп-тамырынан бери кайра куруунун объективдуу негизи болуп калды. Бирок анын негизги булагы болгон жаңыланган Жарандык процесстик кодексти иштеп чыгуу жана кабыл алуу ар кандай себептерден улам 1999-жылга чейин создуктурулган.

1999-жылы Кыргыз Республикасынын жаңы Жарандык процесстик кодекси (мындан ары - 1999-жылдагы КЖК же КР ЖПК) кабыл алынганга чейин, Кыргызстанда жарандык сот өндүрүшүнүн эволюция процесси,

биздин оюбузча, эки этаптан өткөн, анын биринчиси. 1991-жылдын 21-декабрынан (Көз карандысыз Мамлекеттердин Шериктештигин түзүү жөнүндө келишимге протоколго кол коюу) 1993-жылдын 5-майына чейин (Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин 12-сессиясында Кыргыз Республикасынын Конституциясынын кабыл алынышы) созулган.), экинчиси - 1993-жылдын 5-майынан 1999-жылдын 29-декабрына чейин, ал Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексинин кабыл алынышы менен аяктаган.

Биринчи этап анын чегинде болуп өткөн өзгөрүүлөрдү андап-түшүнүү менен мүнөздөлгөн, ошондой эле саясий эркиндик жана эгемендүүлүк – бул өзүнчө пайда гана эмес, жоопкерчиликтин да чоң жүгү. жана идеалдуу максаттарды ишке ашырууга байланыштуу келип чыккан проблемалар. Бул учурда принципалдуу жаңы укуктук системаны түзүүгө карай алгачкы кадамдар жасалган. Бул этап 1964-жылдагы Граждандык-процессуалдык кодекске жаңы Конституция кабыл алынганга чейин ишке ашырылышы мумкун болгон айрым өзгөрүүлөрдүн киргизилгендигине байланыштуу.

Экинчи этап, мурда көрсөтүлгөндөй, 1993-жылдын 5-майынан 1999-жылдын 29-декабрына чейинки мезгилди камтыйт жана Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексин кабыл алуу менен аяктайт.

1993-жылдын 5-майындагы Кыргыз Республикасынын жаңы Конституциясына мамлекеттин конституциялык түзүлүшүнүн негизин түзгөн жоболордун бири катары 1-статьяда бекитилген мамлекеттик бийликти бөлүштүрүү принциби киргизилген. 7, мыйзам чыгаруу, аткаруу жана сот бутактарына, бул соттун жана бүтүндөй сот системасынын ролун табигый түрдө жогорулатты. 2-пунктуна ылайык. 15 Адам укуктарын жана эркиндиктерин коргоо анын негизги милдеттеринин бири катары сот адилеттигине жүктөлгөн. Art. Соттук териштирүүнүн 85-беренесинде жарыш сөз принциби белгиленген. Ошентип, Конституциянын кабыл алынышы Кыргызстандын укук жана мыйзам чыгаруу системасынын, экинчи жагынан, жарандык процессуалдык мыйзамдарынын эволюциясынын жаңы этабынын башталышы болду.

Экинчи абзацта - "1999-жылдагы Жарандык процесстик кодексин негизинде Кыргыз Республикасында жарандык сот өндүрүшүнүн өнүгүшү" - 1-январдан тартып күчүнө кирген Кыргыз Республикасынын 1999-жылдын 29-декабрындагы № 146 Мыйзамы, 2000-ж., Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодекси кабыл алынган. Жаңы Жарандык процесстик кодексин иштелип чыгышы жана кабыл алынышы көптөгөн себептерден улам келип чыккан, алардын ичинен, эксперттердин пикири боюнча, эң негизгиси укуктук жана уюштуруучулук себептер. Юридикалык себептерге келсек, А Атакулова, алар Кыргызстандын мыйзамдарында болгон олуттуу өзгөрүүлөргө байланыштуу.

¹Кыргыз Республикасынын 1999-жылдын 29-декабрындагы № 146 Мыйзамы (2000-жылдын 1-январынан тартып күчүнө кирген).

Кеп биринчи кезекте “Кыргыз Республикасынын Жогорку соту жана жалпы юрисдикциядагы жергиликтүү соттор жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамы, “Кыргыз Республикасынын Конституциясына өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамы сыяктуу мыйзамдар жөнүндө болуп жатат. , «Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексине өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы ж.б. Сандалган мыйзамдарды кабыл алуу менен бирге өлкөдө соттук реформа жигердүү жүргүзүлдү [63, б. [134–135].

Жогоруда айтылган А. Атакулованын уюштуруучулук-укуктук себептери бар экени талашсыз, бирок алар себептердин бүтүндөй сериясын түгөткөн эмес, ошондой эле уюштуруучулук-укуктук себептердин өздөрү да А.А. Атакулова жагдайлар. Ошондуктан, биз алардын айрымдарын тактап, кененирээк баяндайбыз.

Биринчиден, Кыргызстандын прогрессивдүү тарыхый өнүгүшүнүн логикасынын өзү мурдагыга салыштырмалуу принципалдуу жаңы, республикада жеке менчик институтунун пайда болушу жана өнүгүшү, рыноктук мамилелерге өтүү, жарандык коомдун негиздерин куруу ж.б. менен шартталган саясий жана социалдык-экономикалык реалдуулук, Совет мезгилиндеги ченемдик укуктук актыларды өлкөнүн саясий жана коомдук – экономикалык турмушундагы болуп өткөн олуттуу өзгөрүүлөрдү чагылдырган жаңылары менен түп-тамырынан бери алмаштыруу зарылдыгын аныктады.

Экинчиден, а. а. Атакуловадан башка юридикалык пландын себептеринин арасында республикалык ЖПКнын негизи боло турган ЖПКнын моделин тандоо зарылдыгы тууралуу да айтуу керек. Анын үстүнө, Кыргыз Республикасынын Жарандык процессуалисттеринин азыркы илимий мектеби ошол учурда, албетте, активдүү калыптануу стадиясында турган, бирок анын калыптанышына, түшүнүктүү себептерден улам, мурдагы советтик – билим жана тажрыйбага ээ мектептин юристтери катышкан. Ошентип, Жарандык процесстик кодекс иштеп чыгууга Ч. и. Арабаев, ф. а. сыяктуу көрүнүктүү ата мекендик окумуштуу-юристтер активдүү катышкан. Зайков, Г. А. Мукамбаева, А. Н.Ниязова, С. С. Сатыбеков Ж. Б. алар тарабынан ЖПКнын бир нече варианты талкууга сунушталды.

Үчүнчүдөн, 1999-жылы Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексинин кабыл алынышы менен Сот реформасы өз уландысын алды, жаңы кодексте биз мурунку параграфта айтып өткөн реформалар учурундагы топтолгон тажрыйба чагылдырылды.

Жаңы Жарандык процесстик кодекске мыйзам чыгаруучу жарандык сот өндүрүшүнүн бир катар маанилүү жоболорун киргизди, алар өз жыйындысында кодекске 1999-жылга чейин киргизилген анча-мынча, принциптүү эмес өзгөртүүлөрдү ашыкча компенсациялады. Албетте, жаңы кодекс Али жеткилендиктен алда канча алыс болчу жана киргизилген өзгөртүүлөрдүн баары эле ийгиликтүү болгон жок, муну биз төмөндө тастыктоого аракет кылабыз, анткени ал Кодекстин андан аркы

өзгөртүүлөрүнүн материалдары жана талдоолору баяндалып, алгач биз карап жаткан укук тармагы боюнча ченемдик укуктук актыларды жана толуктоолорду андан ары өзгөртүү жана өркүндөтүү үчүн негиз катары түзүлгөн. Дал ушул себептен улам, 1999-жылдагы Жарандык процесстик кодексин башкы артыкчылыгы-ал эгемендүү Кыргыз Республикасынын Биринчи Жарандык процесстик кодекси болуп калды жана ченемдик укуктук актыларды андан ары өзгөртүү жана өркүндөтүү үчүн базис болуп калды.

Белгилей кетсек, 1999-жылы Жарандык процесстик кодекс кабыл алынган учурда Кыргызстандын жарандык процесстик мыйзамдарындагы болуп өткөн маанилүү өзгөрүүлөр.

1. Жарандык процесстик кодексин 3-беренесинде жарандык сот өндүрүшүнүн милдеттери бузулган же талашылып жаткан укуктарды, эркиндиктерди жана мыйзамда көрсөтүлгөн субъекттердин мыйзам тарабынан корголуучу кызыкчылыктарын коргоо болуп саналаары көрсөтүлгөн.

2 жарандык сот өндүрүшүнүн милдеттерине биринчи кезекте коомдук түзүлүштү, экономиканын социалисттик системасын жана социалисттик менчикти коргоо кирет деп көрсөтүлгөн. Жарандардын жеке кызыкчылыктарына караганда мамлекеттин кызыкчылыктарынын артыкчылыгы мурдагы Кодексте мыйзам менен жол-жоболоштурулган, жаңы кодексте ал мыйзам тартибинде жокко чыгарылган. Мындан тышкары, жарандык иштерди "тез" кароо жана чечүү дайыма эле мүмкүн боло бербейт.

2. ЖПКнын 15-беренесинин мазмуну жана аталышы 1964-жылы объективдүү чындыктын мурда колдонулган принциби мыйзам чыгаруучу тарабынан кодекстен алынып салынгандай өзгөртүлгөн. Эгерде мурда сот ага берилген түшүндүрмөлөр жана материалдар менен чектелбесе жана иштин бардык жагдайларын ар тараптуу, толук жана объективдүү аныктоону жана тараптардын укуктарын жана милдеттерин камсыз кылууну камсыз кылуу үчүн мыйзамда каралган бардык чараларды көрүү ага милдет болсо, анда жогоруда көрсөтүлгөн берененин мазмунун өзгөртүү менен сот процесстин уюштуруучусу жана жетекчиси болуп калды, ишке катышкан жактарга алар тарабынан далилдерди берүүгө, алардын материалды изилдөөгө жана башка укуктарды жүзөгө ашырууга катышуусуна бирдей мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылды. Сот мыйзам чыгаруучуга анын өзгөртүлгөн статусун ишке ашырууга мүмкүнчүлүк берген каражаттарды берген. Алсак, ЖПКнын 4-беренесинин 168-пунктуна ылайык, 1999-жылы сот ишке катышкан жактардын бири сотко келбеген учурларда ишти кароо укугуна ээ болгон, бирок ошол эле учурда келбей калуунун себептери жөнүндө маалыматтар жок болгон учурда сот отурумунун убактысы жана орду жөнүндө тиешелүү түрдө кабардар болгон.

Бирок, биздин оюбузча, объективдүү чындык принциби жокко чыгарылгандан кийин, мыйзам чыгаруучу жарандарды ар кандай ишти кароо ар тараптуу, толук жана объективдүү болот деген ишенимден ажыратты. Азыркы учурда мындай кароо дайыма эле мүмкүн боло бербейт, анткени айрым учурларда, гипотетикалык жактан алганда, ишти көбүрөөк

далилдерди келтирүү менен утуп алууга болот, бирок бул сөзсүз түрдө чындыкка дал келбейт.

Жогоруда саналып өткөн өзгөрүүлөрдөн тышкары, 1999-жылдагы Жарандык процесстик кодекске салыштырмалуу 1964-жылдагы Жарандык процесстик кодекске салыштырмалуу башка өзгөрүүлөр болгон, атап айтканда:

- ЖПКнын 2-беренесинде мыйзам чыгаруучу Кодексте колдонулуучу негизги түшүнүктөрдүн формулировкасын бекиткен, Жарандык-процесстик мыйзамдарда колдонулган терминдер процесстин бардык катышуучулары – бул чөйрөдөгү юристтер, ошондой эле кесипкөй эмес адамдар тарабынан бирдей жана бир мааниде түшүнүлүшүн маанилүү деп эсептеген;

- главанын мазмуну "ишке катышкан жактар" деген аталыш менен жарым-жартылай өзгөртүлгөн. КР ЖПКнын 5 – бөлүмү 1999 – жылдагы ЖПКнын ушул эле главасынан (4-бөлүм) 1964-жылдагы ЖПКнын окшош главасынан (34-беренедө көрсөтүлгөн жактардан, үчүнчү жактардан, прокурордон жана башка айрым адамдардан башка дайындалган главалардын биринчисине "жарандык процесстин башка катышуучулары" - эксперттер (адистер), котормочулар жана күбөлөр киргизилген (47-51-беренелер). Бул жаңылыкты оң деп баалоого мүмкүн болгонуна карабастан, мында КР ЖПКнын өзгөчөлүктөрүнүн бири, мисалы, РФ ЖПКДАН айырмаланып, анда глава окшош аталып, бирок анда ишке катышкан жактардын укуктук абалы гана бекемделген, ал эми башка катышуучулар айтылган эмес, анткени Кодексте процесстин катышуучуларынын толук тизмеси жана алардын статусу берилген, мыйзам чыгаруучу тарабынан бир катар так эместиктерге, каталарга жол берилген.

Кодексте мыйзам чыгаруучунун умтулуусун жана ушул каалоо менен шартталган жарандык процессти кыйла натыйжалуу жана уюшкандыкта кылуу тенденциясын байкоого мүмкүн болгонуна карабастан, 1999-жылдагы Жарандык процесстик кодексинде айрым кемчиликтерден, кемчиликтерден эркин болгон эмес, аларды мыйзам чыгаруучу эске алган жана кийин өзгөртүүлөрдү киргизген.

Бешинчи бөлүмдө–" Кыргыз Республикасындагы азыркы жарандык процесстик мыйзамдардын жана жарандык сот өндүрүшүнүн абалы жана аларды андан ары өнүктүрүүнүн перспективалары " - Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик мыйзамдарынын азыркы абалы жана жарандык сот өндүрүшү, аларды өркүндөтүүнүн жолдору, азыркы этаптагы актуалдуу проблемалар жана өнүгүү багыттары каралат.

Биринчи параграфта – "Кыргыз Республикасынын 2017 – жылдын жаңы Жарандык процесстик кодексин кабыл алуу жана аны талдоо" – ар кандай заманбап мамлекеттин сот системасы өтө эле оор нерсе экендиги жөнүндө айтуу жана аны реформалоо-олуттуу чыгымдарды, көптөгөн адистердин жана ар кандай органдардын аракеттерин координациялоону жана координациялоону талап кылган татаал комплекстүү милдет. Сунуш кылынган моделдердин апробациясы алардын рационалдуулугун жана натыйжалуулугун баалоо үчүн көп убакытты талап кылат.

КР Жарандык процесстик кодекси 21-жылдын 1999-июлунда кабыл алынгандан кийин 2017-жылы 25-июлда 2017-жылдын 1-июлунан тартып колдонууга киргизилген 2017-жылдын 20-январынан 2017-жылдын 6-январына чейин өттү. Башка сөз менен айтканда, жаңы кодекс кээ бир өзгөртүүлөр жана толуктоолор менен иштейт жана азыркы учурда жаңы ЖПКны кабыл алуунун жана ишке киргизүүнүн кесепеттери жөнүндө айтуу эрте. Бирок, мыйзам чыгаруучу тарабынан азыр эски Жарандык процесстик кодексти жана ага белгилүү бир тиешеси бар мыйзамдарды өркүндөтүү боюнча олуттуу жана масштабдуу иш жүргүзүлгөнүн белгилей кетүү керек. Алсак, иштелип чыккан жана кабыл алынган: "Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексине өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы-12-Май 2001-жыл-43; "Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексине толуктоолорду киргизүү жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы-30-июль 2003-жыл-62; "Кыргыз Республикасынын Шайлоо Кодексине жана Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексине толуктоолорду жана өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы-29-декабрь, 2004-жыл; "Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексине толуктоолорду киргизүү жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы-26-июль 2004-жыл-97; "Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексине толуктоолорду киргизүү жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы-8-август 2004-жыл-110; "Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексине толуктоолорду киргизүү жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы-18-июль 2005-жыл-ОЗГ 106.

Өлкөнүн Жарандык процесстик мыйзамдарын реформалоо бир катар себептер менен шартталган;

-биринчиден, жарандык иштердин саны да, соттордун компетенциясына кирген жарандык-укуктук талаш-тартыштардын татаалдыгы да байкаларлык өстү;

-экинчиден, эски Жарандык процесстик кодекс, саясий жана социалдык-экономикалык реалдуулуктун кескин өзгөрүшү менен шартталган көптөгөн принципалдуу инновацияларга ээ болгонуна жана мурунку тажрыйбаны эске алуу менен кабыл алынган карабастан, акыркысы, болгону сегиз жылдык мезгилге туура келген, анча деле маанилүү эмес болчу. Көз карандысыз Кыргызстандын биринчи ЖПКСЫ кабыл алынгандан кийинки 21 жыл ичинде топтолгон жаңы тажрыйба мурдагыларга салыштырмалуу кыйла көп болгон жана ал тиешелүү мыйзамдык ишке ашырууну талап кылган.

Жарандык процесстик мыйзамдарды жана жарандык сот өндүрүшүн реформалоо жана жаңы Жарандык процесстик кодексти түзүү менен мыйзам чыгаруучу маселелердин бүтүндөй комплексин чечүүгө аргасыз болду.

Зарыл:

- жарандык иштерди соттордо сапаттуу жана кыйла толук кароо үчүн тиешелүү мыйзамдык шарттарды түзүү;

- жарандык процесстин катышуучуларынын укуктарын максималдуу ишке ашыруу, инсандын бузулган укуктарын жана эркиндиктерин, коомдун жана мамлекеттин кызыкчылыктарын өз убагында коргоону жана калыбына келтирүүнү камсыз кылуу;
- жарандык процесстин натыйжалуулугун жана ачык-айкындуулугун жогорулатуу;
- жарандык процесстин укуктук туруктуулугуна жана айкындуулугуна жетишүүгө көмөктөшүү.
- жарандык процессте атаандаштыкты өнүктүрүү.

Бул маселелердин комплекси табигый түрдө жетишерлик көп сандагы өзгөртүүлөрдү киргизүүнү болжолдогон. 1999-жылдагы КР мурдагы ЖПК мыйзам чыгаруучу тарабынан өзгөртүлүп түзүлгөн, 2017-жылдагы жаңы ЖПК иш жүзүндө пайда болгон.

Мыйзам чыгаруучунун алдында жарандык мыйзамдары, жалпысынан укук системасы сыяктуу, КР жарандык мыйзамдарына салыштырмалуу кыйла өнүккөн башка элдердин тажрыйбасын колдонуу милдети турган. Кеп жарандык процесстин бардык стадияларында Кыргызстанда медиация институтун киргизүү жөнүндө болуп жатат[8. 2-БП. 9, 10.]. Ушуга байланыштуу медиация талаш – тартыштарды альтернативдүү жөнгө салуу технологиясы экендигин эске салабыз, ага конкреттүү чыр-чатакка кызыкдар болбогон үчүнчү бейтарап калыс тарап-медиатор тартылат (латтан. место-медианалык; лат. тараптар талаш – тартышты жөнгө салууга багытталган чечим кабыл алуу процессин жана аны чечүү шарттарын соттук териштирүүгө чейин толук контролдогон сөзсүз шарттарда талаш-тартыш боюнча белгилүү бир макулдашууну иштеп чыгууда тараптарга жардам көрсөтүү милдети болуп саналат.

Соттук чыгымдарды жөнгө салуучу КР ЖПКнын 8-бөлүмү олуттуу өзгөртүүлөргө дуушар болду (КР ЖПКда – 9-бөлүм)[8.].

Эгерде эски ЖПКда соттук чыгымдар мамлекеттик алымдын жана иш боюнча өндүрүшкө жана чечимдерди, аныктамаларды жана токтомдорду аткарууга байланышкан чыгымдардын эсебинен түзүлсө (97-бер.), ал эми жаңы ЖПКда соттук чыгымдар мамлекеттик алымдан тышкары ишти сотто кароого байланыштуу чыгымдардан түзүлгөн (101-бер.).

КР ЖПКнын 98-беренесине ылайык, 1999 – жылы мамлекеттик алым сот тарабынан иштерди кароонун натыйжалары боюнча, ал эми КР ЖПКнын 102-беренесине ылайык, 2017-жылы-мамлекеттик алымды төлөөчүлөр арыздарды, апелляциялык жана кассациялык даттанууларды берген учурда аныкталган. Башка сөз менен айтканда, эгерде мурдагы ченемдер ишти сотто кароонун жыйынтыгы боюнча төлөөчүлөрдөн мамлекеттик алым алууга мүмкүндүк берсе, анда жаңы талаптарга ылайык доо арыздарын берүүдө, соттун буйругун берүүдө, өзгөчө өндүрүш иштери боюнча арыздарда өндүрүлүшү мүмкүн. Ушул эле максатта же жыйымдардын өлчөмүн көбөйтүү максатында КР ЖПКнын 2-беренесинин 102-пунктунда 2017-жылы чет өлкөлүк соттордун чечимдерин мажбурлап аткартуунун аткаруу баракчасын берүү менен байланышкан берилген арыздардан алымдарды

алууну караган кошумча эки пунктча киргизилген (КП. 10 п. 2 ст.102), ошондой эле чет өлкөлүк соттун чечимин мажбурлап аткартуунун аткаруу баракчасын берүү менен байланышкан соттун аныктамасына берилген апелляциялык жана кассациялык даттануулардан. 11 п.2 ст. 102).

Буга чейинки топтолгон тажрыйба анализге дуушар болуу менен мыйзамдык базаны реформалоодо тиешелүү багыттарды берген. Бул чара менен соттордун ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу жана сот чечиминин туруктуулугун жогорулатуу үчүн биринчи кезекте чечимдерге даттануунун инстанциялык тартибин кайра карап чыгуу зарыл экенин дал ушул тажрыйба айтып келген.

2017-жылы КР Жарандык процесстик кодексинде чечимдерге даттануунун инстанциялык тартиби кайра каралган, бул мыйзам чыгаруучунун пикири боюнча соттордун ишинин натыйжалуулугун жогорулатууга жана соттук чечимдин туруктуулугун жогорулатууга тийиш. Ушуга байланыштуу сот чечимдерине даттануунун Кыргызстанда кабыл алына турган моделин кабыл алуу тарыхына кайрылуу керек.

Өз убагында Кыргызстандын мыйзам чыгаруучуларынын белгилүү бир бөлүгүнүн арасында кассациялык өндүрүш институту Кыргыз Республикасынын процесстик мыйзамдарында бекитилип туруп, бир жагынан көзөмөл өндүрүшүн кайталаган, анткени даттануунун предмети болуп соттун чечими чыккан, ал мыйзамдуу күчүнө кирген, ал эми экинчи жагынан – Апелляциялык өндүрүштү жарым-жартылай кайталаган, анткени анда апелляцияга мүнөздүү болгон элементтер, атап айтканда жаңы далилдерди көрсөтүү жана соттун чечимин жокко чыгаруунун негиздерине анын негизсиздигин киргизүү мүмкүнчүлүгү болгон. Аргумент катары бул көз караштын жактоочулары кассациялык жана апелляциялык өндүрүш бир звенону түзгөн экинчи инстанциядагы соттор тарабынан жүргүзүлгөн, бул эл аралык практика тарабынан четке кагылган жагдайды келтиришти.

Азыркы учурда, жаңы Жарандык процесстик кодекске ылайык, соттук инстанциялардын модели төмөнкүдөй:

1) бардык жарандык иштерди маңызы боюнча негизинен жекече же мыйзамда каралган учурларда коллегиялуу кароого ыйгарым укуктуу райондук соттор биринчи инстанциядагы соттор болуп саналат. Ушул Кодексте [8. 8, 28-статья] эски ЖПКДАН айырмаланып, апелляциялык инстанциядагы соттун (экинчи инстанциядагы соттун, апелляциялык инстанциядагы соттун) аныктамасы берилген, ал областтык соттун жарандык же экономикалык иштер боюнча соттук коллегиясы болуп саналат, биринчи инстанциядагы соттун мыйзамдуу күчүнө кире элек актысына апелляциялык даттанууну (талапты) кароого ыйгарым укуктуу);

2) экинчи инстанциядагы сот апелляциялык сот болуп саналат, анда жарандык иштер райондук сотко ишти жаңыдан кароого кайтаруу укугуна ээ болгон үч судьянын курамында каралат (толук эмес апелляция) (мурдагы учурда апелляциялык инстанциядагы соттун (экинчи инстанциядагы соттун, апелляциялык инстанциядагы соттун) аныктамасы берилген статьяда;

3) кассациялык сот болуп саналган Кыргыз Республикасынын Жогорку соту төмөн турган соттор тарабынан материалдык жана процесстик укуктун ченемдерин колдонуунун тууралыгына шек келтирген тараптардын даттанууларын кароого укуктуу (2-беренедө кассациялык инстанциядагы (кассациялык инстанциядагы) соттун аныктамасы берилет, ал мыйзамдуу күчүнө кирген биринчи, апелляциялык инстанциядагы соттун соттук актысына кассациялык даттанууну (сунуштаманы) кароого ыйгарым укуктуу Кыргыз Республикасынын Жогорку Сотунун жарандык же экономикалык иштер боюнча соттук коллегиясы болуп саналат) [8. 350-берене.].

Административдик иштерди жарандык соттордун компетенциясынын чегинен алып чыгууга байланыштуу КР жаңы ЖПКсына административдик жаза салууну жөнгө салган 9-берене киргизилген эмес, анын ордуна 10-берене (соттук айыптар) киргизилген, анда соттук айыптарды салууну жөнгө салуучу жана соттук айыптарды кошууну же азайтууну караган ченемдер жазылган (120-берене). Мыйзам чыгаруучу тарабынан мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана уюмдардын кызмат адамдарына салынган соттук айыптар алардын жеке каражаттарынан өндүрүлүүгө тийиш экендиги каралган. Мында айып салынган адам айып салынган сотко айыптын өлчөмүн кошуу же азайтуу жөнүндө арыз менен кайрылууга укуктуу (2-п.120-ст.). Соттук айыптын өлчөмүн көбөйтүүдөн же азайтуудан баш тарткан учурда адамдар жеке даттануу (талап) берүүгө укуктуу (п.2 120 ст.) [8.].

КР ЖПКнын 155-беренесине ылайык, 1999-жылы Жарандык иштер сотко арыз келип түшкөн учурдан тартып эки айдын ичинде каралышы жана чечилиши керек болчу (1-пункт). КР жаңы Жарандык процесстик кодексинде жарандык иштерди кароо жана чечүү мөөнөтү, ишти соттук териштирүүгө даярдоо жана иш боюнча чечим кабыл алуу үчүн зарыл болгон убакытты кошкондо үч айга чейин узартылган (1-п.157-ст.). Экономикалык иштер чечимди даярдоо жана кабыл алуу үчүн зарыл болгон мөөнөттү кошкондо, келип түшкөн күндөн тартып эки айдын ичинде каралууга жана чечилүүгө тийиш (2-п.157-ст.) [8.] ст. ылайык . 394 1999-жылдагы КР ЖПК экономикалык талаш-тартыш боюнча ишти кароого жана чечүүгө мөөнөт берилген, ал бир айдан ашпоого тийиш жана доо арызын өндүрүшкө кабыл алуу жөнүндө аныктама чыгарылган күндөн тартып эсептелүүгө тийиш.

Ишти соттук териштирүүгө даярдоо процессин жөнгө салуучу КР ЖПКнын 15-бөлүмүндө 2017-жылы мыйзам чыгаруучу тарабынан "алдын ала соттук отурум" деген аталыштагы жаңы 154-берене киргизилген [8.].

Жыйналыштын бул формасы судья тарабынан соттук териштирүүнүн эрежелерине ылайык (1-ст.154-п.), тиешелүү главада берилген толуктоолор жана алып салуулар менен жүргүзүлөт. Ишке катышкан адамдардын алдын ала соттук отурумга келбей коюусу ишти жыйналыштын бул формасына даярдоо боюнча маселелерди кароону токтотууга себеп болушу мүмкүн эмес (2-154-пункт). Ошентип, кайсы бир тарап жыйналышка жүйөлүү себептерсиз келбей койсо, ошону менен өзүнө гана зыян келтирет. Отурумга катышкан

Тараптар зарыл болгон далилдерди келтире, жүйө келтире жана өтүнүч билдире алышат (3-п.154-ст.).

Алдын ала соттук жыйналышта иш боюнча өндүрүш 215-жылдын 216 - , 220 - , 222-статьяларында каралган жагдайлар келип чыккан учурларда токтотула турушу же токтотулушу же болбосо арыз кароосуз калтырылышы мүмкүн 2017. Эгерде сот тарабынан көрсөтүлгөн чаралардын бири кабыл алынса, бул жөнүндө тараптардын пикирлерин эске алуу менен жүйөлүү аныктама чыгарылууга тийиш (3-пункт, 154-берене) [8.].

Алдын ала сот отурумунда каралуучу маселелер чектелген мүнөзгө ээ жана жоопкердин доону таануусуна, доонун эскиришин колдонууга же мыйзамда белгиленген тартипте сотко кайрылуу мөөнөтүнө гана тиешелүү болушу мүмкүн (п.5 154-ст.) [8.].

Аксакалдар сотун жарым-жартылай болсо да калыбына келтирүү аракети кандайдыр бир ийгиликтерге жетишти, анткени бул институт азыркы учурда Кыргызстанда иштеп жатат, бирок буга чейинки тажрыйба көрсөткөндөй, ал дайыма кайра түзүлүп жаткан башка укуктук институттарга модернизациялоого да, адаптациялоого да мүмкүн эмес. Башка жагынан алганда, Шаар калкы айыл калкына караганда сандык жактан басымдуу болгондон кийин, ал өзүнүн мүмкүнчүлүктөрүн түгөтөт, бул республикадагы шаарлардын өнүгүшүнүн жана өсүшүнүн Заманбап темптерин эске алганда, алыскы тарыхый келечек эмес.

Экинчи абзацта; Кыргыз Республикасынын Заманбап Жарандык процесстик мыйзамдарын андан ары өнүктүрүүнүн келечеги жана жалпы багыты-- КР жана РФ Жарандык процесстик кодексин салыштырмалуу укуктук талдоодо бардык формалдуу айырмачылыктар менен эки мамлекеттин жарандык процесстик кодекстери кээде абдан жакын экендигин, аларды талдоо, эгерде бардыгы болбосо, кандай болгон күндө да беренелердин басымдуу көпчүлүгү баштапкы беренелердин мазмунун жана маңызын бузбаган окшош же анча чоң эмес формалдуу айырмачылыктар менен толук кайталайт деген жетиштүү негиздүү тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет.

14 – ноябрында, 2002-жылдын, дээрлик 18 жыл өткөндөн кийин, Кыргыз Республикасынын жаңы Жарандык процесстик кодекси кабыл алынган (өзгөртүүлөр менен 29-июлуна карата 2017-жылдын) (10-жылдын 2017-августунан тартып колдонуудагы редакция) (мындан ары-ред.РФ Жарандык процесстик кодекси. жылдын 03.08.2018).

2017-жылдагы КР ЖПКдагы жаңылыктар 1999-жылдагы Биринчи КР ЖПКСЫ түзүлгөндөй эле болду, ал кийинки Жарандык процесстик кодекс үчүн негиз болуп кызмат кылып, салыштырмалуу узак убакыт бою кайра өзгөртүүлөргө дуушар болду, бул өзүнөн өзү жарандык сот өндүрүшүн жана Кыргызстандын процесстик укугун андан ары өнүктүрүүнүн белгилүү багытын жана мүнөзүн берди.

1999-жылы КР ЖПКны түзүүдө Россия Федерациясынын тажрыйбасы негиз катары алынган. Россиялык жарандык сот өндүрүшүнүн жана Жарандык процесстик укуктун бардык спектринде Кыргызстандын укуктук

реалдуулугуна эң жакшы ылайыктуу мыйзамдар жана юридикалык категориялар изделип, андан кийин айрым өзгөртүүлөргө дуушар болуу менен анын шарттарына ыңгайлашкан.

Бул ырастоону 2017-жылы КР Жарандык процесстик кодексинде болгон өзгөртүүлөрдүн мисалында ырастоого аракет кылабыз.

Ошентип, 2017-жылы КР Жарандык процесстик кодексинде көптөгөн өзгөртүүлөр киргизилген. 14: "соттук териштирүүнүн тездиги жана оозеки" жана 3 пунктту камтыган. Бул макаланын мазмунун толугу менен келтирели:

«1. Сот ишти маңызы боюнча кароодо иш боюнча далилдерди түздөн - түз иликтөөгө: тараптардын жана үчүнчү жактардын түшүндүрмөлөрүн, күбөлөрдүн көрсөтмөлөрүн, эксперттердин корутундуларын угууга, жазуу жүзүндөгү далилдер менен таанышууга жана буюм далилдерин карап чыгууга, аудио жана видео жазууларды угууга жана кароого милдеттүү.

2. Иш боюнча далилдерди иликтөөдө сот адистин кеңешин жана түшүндүрмөсүн угат.

3. Ишти териштирүү оозеки жана соттордун өзгөрүлбөс курамы менен жүргүзүлөт. Ишти кароо процессинде судьялардын бири алмаштырылган учурда териштирүү башынан жүргүзүлүүгө тийиш".

Жарандык кодекстин 2018-берене бар 157" соттук териштирүүнүн тездиги жана оозеки", үч пунктту камтыйт;

«1. Сот ишти кароодо иш боюнча далилдерди түздөн-түз иликтөөгө: тараптардын жана үчүнчү жактардын түшүндүрмөлөрүн, күбөлөрдүн көрсөтмөлөрүн, эксперттердин корутундуларын, адистердин консультацияларын жана түшүндүрмөлөрүн угууга, жазуу жүзүндөгү далилдер менен таанышууга, буюм далилдерин карап чыгууга, аудио жазууларды угууга жана видео жазууларды кароого милдеттүү.

2. Ишти териштирүү оозеки жана соттордун өзгөрүлбөс курамы менен жүргүзүлөт. Ишти кароо процессинде судьялардын бири алмаштырылган учурда териштирүү башынан эле жүргүзүлүүгө тийиш.

3. Башталган иш боюнча сот жыйналышында жарыяланган тыныгуу убагында сот башка жарандык, жазык, административдик иштерди, ошондой эле администрациялык укук бузуулар жөнүндө иштерди кароого укуктуу".

Эки макаланын ортосундагы айырмачылыктар оңой эле көрүнүп тургандай, анча-мынча жана негизинен формалдуу мүнөздө, эки макаланын тең 1-пунктунда камтылган негизги жоболор бири-биринен айырмаланбайт жана ошондой эле формалдуу түрдө абдан жакын[11.].

Мындан ары биз 2017-жылдагы КР ЖПКдагы макалалардын жана главалардын тексттерин жана 2018-жылдагы РФ ЖПКдагы аларга тиешелүү окшош беренелер менен главаларды келтирбейбиз, айрым учурларда зарыл болгон комментарийлерди бербейбиз.

Келгиле, алардын мааниси боюнча эмес, жетишкендиктер менен камсыз кылуу, ошондой эле саны макалалардын жана бөлүмдөрдүн өсүшү.

15-берене ЖПК КР 2017 - ж. – " жарандык иштерди чечүүдө сот тарабынан колдонулуучу ченемдик укуктук актылар "[8], РФ ЖПКнын 11-

бер. 2018-ж. - "жарандык иштерди чечүүдө сот тарабынан колдонулуучу ченемдик укуктук актылар" [11.].

КР Жарандык процесстик кодексинин 120 – беренеси 2017 – ж. - "соттук айыптарды салуу", РФ Жарандык процесстик кодексинин 105-беренеси 2017-ж. - "соттук айыптарды салуу".

121-берене. КР ЖПК 2017 - ж. – "соттук айыпты кошуу же азайтуу", РФ ЖПКнын 106-бер. 2018-ж. - "соттук айыпты кошуу же азайтуу".

150 КР ЖПК 2017 ж. – "ишти соттук териштирүүгө даярдоо жөнүндө соттун аныктамасы", 147 ст. РФ ЖПК 2018 ж. - "ишти соттук териштирүүгө даярдоо жөнүндө соттун аныктамасы".

КР ЖПКнын 152 – беренеси 2017 – ж. - "ишти соттук териштирүүгө даярдоодо ишке катышкан жактардын аракеттери", РФ ЖПКнын 149-беренеси 2017-ж. - "ишти соттук териштирүүгө даярдоодо тараптардын аракеттери".

КР Жарандык процесстик кодексинин 154 – беренеси 2017 – ж. - "алдын ала соттук отурум", РФ Жарандык процесстик кодексинин 152-беренеси 2018-ж. - "алдын ала соттук отурум".

2017 – ж.КР Жарандык процесстик кодексинде үч кошумча бөлүм киргизилген, алар жөнүндө биз диссертациянын мурунку бөлүмүндө айтканбыз: 28 – бөлүм – "бала асырап алуу жөнүндө иштер боюнча өндүрүш", 29-бөлүм - "камкорчулукту (көзөмөлчүлүктү) орнотуу боюнча өндүрүш", 30-бөлүм - "балдарды интернаттык мекемелерге жөнөтүү жөнүндө иштер боюнча өндүрүш" [8.]. Жарандык кодекстин 2018-жылы бир гана бөлүгү берилген. 29 - "бала (кыз) асырап алуу" [11.]. ГПК 28-бөлүмүндөгү ченемдерге окшош көптөгөн ченемдерди камтыган, 2017 - ж. – "бала (кыз) асырап алуу жөнүндө иштер боюнча өндүрүш". Бирок, 2018-жылы РФ Жарандык процесстик кодексинде Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексинин жогоруда аталган эки башка главасынын жоктугу орус мыйзамдарынын тиешелүү беренелери аталган главаларды түзүү үчүн негиз болгон эмес дегенди билдирбейт.

Гл. 37 ГПК КР 2017 г. – "Жоголгон сот өндүрүшүн калыбына келтирүү" [8.], 38 ГПК 2018 – "Жоголгон сот өндүрүшүн калыбына келтирүү" [11.].

335-берене ЖПК КР 2017 - ж. - "апелляциялык инстанцияда ишти кароонун чектери" [8.], ст. 327-1 Жарандык кодекстин 2018 – "апелляциялык инстанциядагы сотто ишти кароонун чектери" [11.].

Кыргыз Республикасынын укуктук тажрыйбасын россиялык Жарандык процесстик кодекс менен салыштырып талдоонун мисалдарын келтирсек болот, бирок алардын чындап эле чоң окшоштугунан улам бул чыныгы илимий баалуулукту араң көрсөтөт, анткени, жыйынтыгында принципиалдуу мааниге ээ болбогон жана негизинен эки өлкөнүн – Федеративдүү Россия Федерациясынын жана унитардык Кыргыз Республикасынын мамлекеттик түзүлүшүндөгү айырмачылыктарды чагылдырган алардын өз ара айырмачылыктарын жөнөкөй констатациялоого алып келет. Көрсөтүлгөн жагдайларды эске алуу менен, биздин оюбузча, бул окшоштуктун пайда болуу себептерин аныктоо көбүрөөк илимий кызыгууну жаратат.

Ошого карабастан, изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча жана жарандык сот өндүрүшүн өнүктүрүүдөгү тарыхый тажрыйбага кайрылсак - Кыргызстан башка багытка кетиши мүмкүн эле, анткени кыргыздар совет мезгилине чейинки мезгилде сот иштерин адаттын нормалары жана Шариат мыйзамдары менен карашкан. Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн өнүгүшү менен Кыргызстан сот өндүрүшүнүн эски формасынан баш тартып, башка форманы – жарандык коомду жана укуктук аң-сезимди Заманбап өнүктүрүүнү тандап алды.

Жыйынтыктап айтканда, жазуучу кыскача жана дипломдук изилдөөнүн практикалык жана теориялык актуалдуулугун мүнөздөгөн негизги тыянактарды жана жоболорду иштеп чыккан.

Жыйынтык

Диссертациялык изилдөөнүн токтоосуз натыйжасы төмөнкү тыянактар болуп саналат.

1. Укуктук системанын, маданияттын жана ага ылайык анын бардык компоненттеринин кайсы бир конкреттүү этностун цивилизациялык таандыктыгына карабастан өнүгүүгө жөндөмдүүлүгү адам түрүнүн өзгөчөлүгү, анда акыл-эстин болушу менен шартталган бардык адамзат жамааттарынын универсалдуу өзгөчөлүгү болуп саналат. Бирок, ар кандай элдердин азыркы учурда да бирдей эмес ылдамдыкта өнүгүп, өнүгүп келе жаткандыгына байланыштуу, элдердин укуктук тутумдары, тиешелүүлүгүнө жараша, ар кандай эволюциялык мүмкүнчүлүктөрдү табышкан.

2. Кыргыз сот өндүрүшүнүн пайда болуу жана эволюция өзгөчөлүктөрү узак тарыхый мезгил биринчи кезекте кыргыз этносунун жана анын көчмөн маданиятынын цивилизациялык өзгөчөлүктөрү менен аныкталгандыктан, азыркы маданий-укуктук трансформациялардын, анын ичинде жарандык сот өндүрүшүнүн системасындагы көптөгөн өзгөчөлүктөрү жана кыйынчылыктары көп жагынан алар менен шартталган. Бул өзгөчөлүктөр азыркы учурда Кыргызстандын сот системасынын трансформациясынын темпинде, жүргүзүлүп жаткан укуктук реформалардын ийгилигинде, жарандардын укуктук аң-сезиминин жана укуктук жүрүм-турумунун мүнөзүндө, алардын жаңы укуктук формаларды өздөштүрүүсүнүн деңгээлинде жана мүнөзүндө, алардын мыйзамга баш ийүүсүндө, мыйзам чыгарууда ж. б.

3. Кыргыздардын ушул жашоо образына мүнөздүү жөнөкөй чарба жүргүзүү формалары менен көчмөн жашоо образына ыкташы кыргыз элинин түпкү укуктук формаларын жана маданиятын терең консервациялоого өбөлгө түзгөн Кыргыз салттуу коомунун тез өнүгүшүн шарттады. Салттуу коомдор өздөрү трансформацияга жакын эмес, бирок ага ар тараптан каршы чыгышат, кандай болгон күндө да ички, психологиялык ж.б. Эгерде трансформация коомдо каалоого каршы болсо, анда ал негизинен тышкы күчтөрдүн жана жагдайлардын кысымы астында, б. а. ички муктаждыктын күчү менен эмес, аргасыздан болот.

4. Кыргыздардын укуктук жана маданий баалуулуктарын мезгилдештирүү процесси тышкы күчтөрдүн таасири менен же коомдун өзү менен мезгилдин өзгөрүшү менен болгон процесстин мүнөзүнө негизделет. Кыргыз коомун модернизациялоонун тарыхый мезгилин шарттуу түрдө үч чоң мезгилге бөлүүгө болот. Биринчи мезгилде кыргыздар жашаган аймактар Чыгыш маданияттарынын жана мамлекеттеринин чөйрөсүнө кирген. Бул мезгилге исламга чейинки жана исламга чейинки мезгил, тактап айтканда, кыргыз элинин Кокон хандыгынын курамында болуусу менен байланышкан мезгил кирет. Бул мезгил кыргыз элинин андан аркы тагдырына көрүнүктүү таасир тийгизгенине карабастан, бардык өзгөрүүлөр салттуу коомдун нугунда жүрдү. Экинчи – Россия мезгилинде-өзүнө Совет доорун да камтыган мезгилде бүткүл экономикалык жана саясий түзүлүштүн, аны менен бирге кыргыз элинин укуктук системасынын абдан терең жана масштабдуу өзгөрүүлөрү болуп өттү жана модернизациялоо процессине кайтарылгыс мүнөз берди. Акыры, үчүнчү мезгил-Кыргызстандын эгемендикке ээ болушу жана батыш үлгүсүндөгү коомдук-саясий жана укуктук системалардын курулушу менен байланышкан постсоветтик этап.

5. Кыргызстанда 70 жылдан ашык убакытка созулган советтик мезгил жана сот өндүрүшүнүн калыптануу этабы көп жагынан мурдагы жана кийинки бардык этаптардан айырмаланат. Совет бийлигинин орношу менен кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн кайра жаралуу процесси башталат, болгондо да принципалдуу жаңы негизде, жаңы сапатта, б. а. көчмөн эмес, кыргыздардын мамлекеттүүлүгүнүн мурдагы бардык формаларына салыштырмалуу отурукташкан мамлекет:

- 1) 1917-жылдан 1936-жылга чейин Кыргызстанда жарандык сот өндүрүшүнүн өнүктүрүү;
- 2) 1936-1965-жылдар аралыгында Кыргыз ССРинин Жарандык процесстик кодекси кабыл алынганга чейинки жарандык сот өндүрүшү;
- 3) Кыргыз ССРинин Жарандык процесстик кодекси кабыл алынгандан кийин Совет доору аяктаганга чейин, 1965-1991-жылдар аралыгында жарандык сот өндүрүшү.

6. Кыргызстанда жарандык процесстик мыйзамдардын жана жарандык сот өндүрүшүнүн калыптануу тарыхынын кийинки мезгилдештирилиши бул тарыхтын кыскалыгынан улам өзгөчө татаал эмес. Аны шарттуу түрдө эки этапка бөлүүгө болот, алардын биринчиси Кыргыз Республикасында заманбап жарандык процесстик мыйзамдардын жана жарандык сот өндүрүшүнүн негиздерин түзүү менен байланышкан, ал эми экинчиси – аларды өнүктүрүү жана өркүндөтүү менен байланыштуу.

7. Кыргыздардын укуктук маданиятынын маанилүү өзгөчөлүктөрүнүн бири, алардын укуктук аң-сезими сыяктуу эле, ал кылымдын ортосуна чейин кадимки укук, б.а. каада-салттарга негизделген формада калыптанып жана жашап келгендиги болуп саналат. Кыргыздардагы адатылык укук катары жана башка элдердин өнүгүүсүнүн тийиштүү этаптарында мүлк жана башка талаш-тартыштардан улам келип чыккан коомдук мамилелерди жөнгө салган жана укук бузуулар үчүн жоопкерчилик тартууну жана жазаларды аткарууну

камсыз кылган юридикалык эрежелердин (үрп-адаттардын) системасы болгон.

8. Кыргыздардын сот өндүрүшүнүн трансформациясы, укуктун бүткүл системасы сыяктуу эле, ички социалдык процесстердин натыйжасында гана эмес, негизинен коңшу элдерден чыккан тышкы таасирдин астында болгон. Кокон хандыгынын мезгилинде мындай эл биринчи кезекте өзбектер болгон, алардын коңшулары кыргыздардын кадимки укугунун ченемдеринин жоболорунун жетишээрлик көп болушу алар тарабынан мусулман укугунан – шарияттан алынган. Исламдын коомдук жана жеке жашоонун ар кандай чөйрөлөрүнө кирүүсүнө мүмкүндүк берген ааламдык мүнөзү шарияттын көптөгөн жоболору алгач элдин жашоо турмушуна, күнүмдүк турмушуна кирип, убакыттын өтүшү менен кыргыздардын адаттагы укугунун ченемдерине айланышына алып келген. Салттуу маданияттын негизинде пайда болгон Ислам, ушул жагдайдан улам, коомдун турмушунда традиционализм маанилүү роль ойногон элдерден оңой таап, резонанс таап келет. Бир нече кылымдар бою салттуу Кыргыз чөйрөсүнө кирип келген шарият аракеттеги укуктун маанилүү булактарынын бири болуп, кыргыздардын адаттагы укугуна – адатка байкаларлык таасирин тийгизип келген. Бирок, салттуу Кыргыз чөйрөсүндө исламдын таасири улам күчөгөнүнө карабастан, кыргыздардын басымдуу бөлүгү адатынча жашоону жана сот адилеттигин ишке ашырууну Артык көрүшкөн. Мусулман укугунун нормалары акырында салттуу Кыргыз чөйрөсүндө биротоло калыптанып, анда адатка карата үстөмдүк ролду ойноп калышы толук ыктымал. Бирок Кыргызстандын Россия империясынын курамына кошулушу бул мүмкүнчүлүктү чындыкка айландыра алган жок. Шарият ченемдери 1928-жылга чейин колдонула берген. Бирок, алар элдик аң-сезимге жана практикага ушунчалык терең сиңип кетүүгө үлгүрүшкөн жок. Советтик тоталитардык системанын орношу алардын кайтып келишине дээрлик мүмкүн болбой калды.

9. Кыргызстандын Россия империясынын курамына кошулушу менен кыргыз элинин мындан аркы маданий-тарыхый тагдырына Жаңы шилтеме киргизилген. Кыргызстан бир бөлүгү болуп калган Россия мамлекетинин шартында мурдагы укуктук маданият зарылчылыгы менен жоюлушу керек эле, бул реалдуу түрдө Кыргыз укугунун толугу менен жок кылынышын билдирген, эң көп сүрүлүп чыгарылууга адаттын жана шарияттын ченемдери дуушар болууда, анткени алар жогорку бийликтин феодалдык төбөсүнүн колунда кала алышкан эмес. Мажбурлоо функциясы, жалпысынан, Россия мамлекетинин кызыкчылыгын коргогон империялык бийликтерге өттү.

Империялык мыйзамдардын жергиликтүү сот түзүлүшүнө жана сот өндүрүшүнө тийгизген таасири, биринчи кезекте, жарандык жана жазык мыйзамдарынын ортосунда, ошондой эле процесстик укуктун тиешелүү тармактарынын ортосунда так чек коюлгандыгына байланыштуу болгон. Бул кыргыздын пайда болушу менен жарандык жана жазык укугунун өзүнчө иштешин камсыз кылуучу бардык коштоочу элементтер салттуу Кыргыз чөйрөсүндө жарандык жана жазык укугунун өзү пайда болду. Кыргыздардын

массалык укуктук аң-сезими алардын ортосунда капысынан пайда болгон суу ажырымын дароо кабыл албаса да, ошого карабастан, алардын өз-өзүнчө жашоосунун башталышы белгиленген жана укуктук аң-сезимдин өзгөргөн укуктук чындыкка ыңгайлашуудан башка эч нерсеси калган эмес. Башкача айтканда, кыргыздар жарандык жана жазык укук бузууларды айырмалай билүүгө үйрөнө башташты.

10. Падыша мыйзамдары сот өндүрүшүнүн салттуу тартибине олуттуу өзгөртүүлөрдү киргизген жок, мурунку каада-салттарды расмий түрдө бекемдөө менен гана чектелди. Этникалык укуктук маданияттардагы айырмачылыктар ушунчалык олуттуу болгондуктан, көчмөн калктын мүчөлөрүнүн арасында пайда болгон талаш – тартыштар адаттын ченемдери, ал эми отурукташкан калктын арасында Шариат ченемдери, ал эми келгин калктын арасында жалпы империялык мыйзамдар менен жөнгө салынган тартипте белгисиз убакытка чейин сактоо акылга сыярлык жана максатка ылайыктуу болгон. Бирок мындай тартип тараптардын тең укуктуулугун, Мыйзам жана сот алдында теңдигин, судьялардын көз карандысыздыгын жана алардын мыйзамга гана баш ийүүсүн, чындыкты аныктоону ж. б. жокко чыгарды.

11. Кыргызстанда азыркы сот системасынын негиздерин калыптандыруу иш жүзүндө совет доорунда башталган, ал өзүнүн бардык карама-каршылыктарына, кээде олуттуу чыгымдарына жана терс учурларына карабастан, кыргыз эли үчүн көптөгөн оң өзгөрүүлөргө дуушар болгон, алар жалпысынан ал үчүн аша чаппастан, кыргыздардын маданиятындагы Олуттуу цивилизациялык кайра түзүүлөр менен байланышкан зор кесепеттерге алып келген. Совет бийлиги өзүнүн бардык оппоненттерин эң катаал ыкмалар менен жок кылып, мамлекеттин колунда эбегейсиз бийликтин топтолушу анын алдында өз убагында падышачылык болбогон мүмкүнчүлүктөрдү ачты. Бул толук укуктук институттарга тиешелүү болгон. Тоталитаризм жана күчтүү мамлекеттик колдоо астында жаңы, тез калыптанган СССР Мыйзамы зор мамлекеттин бүткүл аймагында жигердүү ишке ашырыла баштады. Ошол эле учурда Совет бийлиги репрессиялык чаралар менен гана чектелип калган эмес. Ал салттуу Кыргыз патриархалдык-феодалдык коомунун экономикалык жана социалдык-маданий негиздерин туруктуу, максаттуу жана натыйжалуу жоюп, кыргыздарды отурукташуу абалына жеткирди. Отурукташууга өтүү өндүрүштүк ишмердүүлүктүн жаңы түрлөрүн киргизүүгө, мындан тышкары мурдагы бардык укуктук маданият тигил же бул жактан байланган уруулук аң-сезимдин кайра жаралышын баштоого мүмкүндүк берди.

12. Жарандык-процесстик мыйзамдарды өнүктүрүүдө жана тартипке келтирүүдө маанилүү кадам 1923-жылы Түркстанда 1-сентябрда 1923-жылы күчүнө кирген Кыргыз ССРинин Жарандык-процесстик кодексинин Борбордук Аткаруу комитетинин токтому менен кабыл алынган. Бул кодекс мурунку процесстик мыйзамдардагы эң рационалдуу учурларды өзүнө камтып, Жарандык иштер боюнча сот адилеттигин ишке ашырууда, ошондой

эле Кыргыз ССРинин Жарандык процесстик укугун андан ары өнүктүрүүдө жана өркүндөтүүдө маанилүү роль ойногон.

13. Кыргыздардын отурукташууга өтүү процессинин эң маанилүү натыйжаларынын бири 1924-жылы Кара-Кыргыз автономиялуу облусунун түзүлүшү болгон. Кыргыз элинин узак тарыхында биринчи жолу автономиялуу облустун алкагында кыргыздар жашаган бир бүтүн аймакка бириктирилди. ошентип, дагы деле болсо уруулук бөлүнүүнү жеңе элек кыргыз эли өзүнүн узак тарыхында биринчи жолу бирдиктүү биримдикке биригүүгө реалдуу мүмкүнчүлүк алды. Мурда болуп көрбөгөндөй принципалдуу башка башталыштарга негизделген кыргыз элинин мамлекеттүүлүгүнүн негиздери түптөлгөн. Тарыхый кыска мезгилде Кыргызстанда мамлекеттик бийлик органдарынын системасы түзүлгөн, ал өзүнүн ишмердигин жаңы укуктук базага негиздеген.

14. 5 декабря 1936 года была утверждена Конституция СССР¹, имевшая историческое значение для кыргызского народа. Была образована Киргизская Советская Социалистическая Республика, что было законодательно закреплено в новой Конституции СССР, которая стала правовой основой для разработки и принятия Конституции Киргизской ССР от 23 марта 1937 года. В Конституции в законодательном порядке были закреплены основные принципы организации и деятельности судебных органов, а также судопроизводства. В соответствии с Конституцией правосудие в Киргизской ССР должно было осуществляться Верховным Судом Киргизской ССР, народными судами, а также специальными судами Союза ССР, создаваемыми по постановлению Верховного Совета СССР. В соответствии с Конституцией СССР 1936 года законодательство о судостроительстве и судопроизводстве и издание кодексов были отнесены к исключительной компетенции СССР в лице его высших органов государственной власти. Бардык советтик республикалар үчүн бирдиктүү Жарандык процесстик кодексти киргизүүнүн максатка ылайыктуулугу союздук республикалардын тиешелүү кодекстери жалпысынан бирдей негизги принциптерге негизделгендиги жана алардын жалпы милдети бүткүл өлкөнүн чегинде социалисттик мыйзамдуулукту чыңдоо болгондугу менен негизделген. 1936-жылга чейин Кыргызстанда кадимки жана Шариат укук системалары толугу менен жоюлган. Бирок жаңы түзүлгөн Кыргыз ССРинин өзүнүн жарандык процесстик кодекси да болгон эмес.

15. Кыргыз ССРинин ЖПК долбоорунун негизи катары 1923-жылдагы Кыргыз ССРинин ЖПК болгон, ал Кыргыз ССРинин аймагында иш жүзүндө жаңы кодекс кабыл алынганга чейин иштеген. 12-Февраль 1957-жылы СССРдин Жогорку Кеңеши тарабынан союздук республикалардын сот органдарынын укуктары сезилерлик кеңейгендигине байланыштуу СССРдин Жогорку соту жөнүндө жобо кабыл алынган. Бул тенденция СССР кулаганга чейин уланат. Кыргызстанда, Советтер Союзунун калган бардык республикалары сыяктуу эле, Совет бийлигинин алгачкы он жылдыктарына

¹ СССРдин улуттук жана мамлекеттик курулуш тарыхы: 3-басылышы. - М., 1979.

салыштырмалуу калктын материалдык бакубаттуулугу жагынан олуттуу өзгөрүүлөр болду. Ошентип, 1964-жылы ал алып келет Кыргызстандын тарыхында биринчи жолу Кыргыз ССРинин жарандык жана Жарандык процесстик кодекстери бекитилет. Кыргыз ССРинин биринчи Жарандык процесстик кодекси Советтер Союзунда жана Кыргызстанда жетишилген Жарандык процесстик укуктун өнүгүү деңгээлин чагылдырган. Анда соттук-процесстик жана прокурордук көзөмөл практикасында өзүнүн натыйжалуулугун тапкан бардык элементтер жана жоболор сакталып калган.

1965-жылдагы Жарандык процесстик кодекс Советтер Союзу кулаганга чейин ушул формада болгон жана андан кийинки бардык Жарандык процесстик кодекстер үчүн негиз болгон.

16. СССРдин ыдырашы жана Кыргыз Республикасынын түзүлүшү менен Кыргызстандын тарыхында жаңы этап башталат. Бирок, бул жаңы этапка жетүү мурунку көйгөйлөрдүн автоматтык түрдө жок болушун билдирбейт. Андан тышкары, эгемендүү мамлекеттин түзүлүшүнөн кийин кайра уюштуруу мезгилинин объективдүү кыйынчылыктары менен шартталган эски көйгөйлөргө жаңылары кошулду. Кыргызстан шарттуу түрдө провинциялуулуктун абалы катары аныктала турган абалдан чыга электе менчиктин ар түрдүүлүгүнө, рыноктук мамилелерге жана либералдык баалуулуктарга негизделген жаңы коомдук тартипти жана жаңы Жарандык коомду, б. а. азыркы Кыргызстанды курушу керек эле

17. Кыргызстандагы советтик модернизация процесси толук аягына чыга элек, бирок анын бүтпөгөнү менен Кыргызстандагы советтик модернизация азыркы учурда укуктун Заманбап модернизациясына, юридикалык кадрдык жана мыйзамдык базаны түзүүгө, юридикалык кесиптик тилди өнүктүрүүгө жана бардык заманбап талаптарга жооп берген окуу материалдарына таасирин тийгизип жатат.

18. Кыргыз Республикасынын 5-майындагы Конституциясы, 1993-жыл, алардын ортосунда келип чыккан карама-каршылыктарды алып салуу менен өлкөнүн Жарандык процесстик мыйзамдарынын жана жарандык сот өндүрүшүнүн мүнөзүн жана өнүгүү багытын алдын ала аныктаган. Негизги мыйзам жарыялады: мамлекеттин маңызы, укуктук баалуулуктар, конституциялык түзүлүштүн негиздери жана ошол учурда болгон Жарандык процесстик мыйзамдардын негизине киргизилген укуктук идеялар жана ченемдер. Жаңы ЖПКны кабыл алуу бир катар себептер менен шартталган, алардын ичинен биринчи кезекте юридикалык жана уюштуруу планынын себептерин, Кыргызстандын тарыхый өнүгүшүнүн логикасын, мурдагыга салыштырмалуу принципалдуу жаңы саясий жана социалдык-экономикалык реалдуулукту, республикада жеке менчик институтунун пайда болушу жана өнүгүшү, рыноктук мамилелерге өтүү, жарандык коомдун негиздерин куруу ж. б. менен шартталган. Ушул себептердин бардыгы, жалпысынан алганда, Совет мезгилиндеги ченемдик укуктук актыларды өлкөнүн саясий жана коомдук – экономикалык турмушундагы болуп өткөн олуттуу өзгөрүүлөрдү чагылдырган жаңылары менен түп-тамырынан бери өзгөртүү зарылдыгын аныктады.

19. 1999-жылы Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексинин кабыл алынышы менен Сот реформасы улантылды. Жаңы кодексте реформалар учурунда топтолгон тажрыйба чагылдырылды. Мындан тышкары, ал ченемдик укуктук актыларды андан ары өзгөртүү жана өркүндөтүү үчүн негиз болуп калды. Жаңы кодексти кабыл алуу Кыргызстандын укуктарын өнүктүрүүнүн этабы болуп калды, ал мыйзамда көрсөтүлгөн субъекттердин бузулган же талашылып жаткан укуктарын, эркиндиктерин жана мыйзам тарабынан корголуучу кызыкчылыктарын коргоо жарандык процесстин маанилүү милдети болуп калды. Башка сөз менен айтканда, 1964-жылдагы Жарандык процесстик кодексин артыкчылыктары жана көрсөткүчтөрү менен салыштырганда, приоритеттердин жана эталондордун глобалдык өзгөрүүсү болду. Эски ЖПКга мүнөздүү болгон объективдүү чындык принциби башка эки өз алдынча принциптер – тараптардын атаандаштыгы жана процесстик тең укуктуулугу менен алмаштырылган. Мындан тышкары, мыйзам чыгаруучу жарандык процессте тараптардын укуктарын реалдуу коргоо боюнча кепилдиктерди күчөттү. Кодексте мыйзам чыгаруучунун умтулуусун жана бул каалоо менен шартталган жарандык процессти кыйла натыйжалуу жана уюшкандыкта кылуу тенденциясын байкоого мүмкүн болгонуна карабастан, 1999-жылдагы Жарандык процесстик кодексинде айрым кемчиликтерден, кемчиликтерден эркин болгон эмес, муну мыйзам чыгаруучу эске алган жана кийинки Жарандык процесстик кодекске өзгөртүүлөрдү киргизген.

20. Ар бир өлкөнүн сот системасын реформалоо-олуттуу чыгымдарды, көптөгөн адистердин жана ар кандай органдардын координациясын жана күч-аракетин талап кылган татаал комплекстүү милдет, ал эми сунушталган моделдерди апробациялоо алардын сарамжалдуулугун жана натыйжалуулугун баалоо үчүн көп убакытты талап кылат. 1999-жылы КР ЖПК кабыл алынгандан кийин бул кодекс көптөгөн өзгөртүүлөргө дуушар болгон. Жыйынтыгында Кыргыз Республикасынын 2017-жылдагы жаңы Жарандык процесстик кодекси кабыл алынды. Учурда анын жакшы жактарын жана кемчиликтерин баалоо бир аз эрте, анткени ал кабыл алынгандан бери өтө аз убакыт өттү. Бул Кодекс кабыл алынганга чейин мыйзам чыгаруучу тарабынан жетишерлик чоң жана кылдат иштер бар деп гана айтууга болот

21. Кыргызстандын азыркы жарандык процесстик мыйзамдарын жана жарандык сот өндүрүшүн өркүндөтүү проблемаларына токтолуп, Аксакалдар соттору сыяктуу жөнөкөй укук системасында өзүнүн окшоштуктары бар укуктук институтка көңүл буруу керек. Бул факт кыргыз этносунун айрым архаикалык формаларды кайра жарата ала турган сот системасынын маданий өзгөчөлүгүн, ошондой эле бул формалардын жок болуп кетишин жана аларды толук калыбына келтирүү мүмкүн эместигин күбөлөндүргөн көрүнүштөргө кирет, бул кыргыз эли түпкү цивилизациялык абалдан, салттуу Маданияттан Заманбап, модернизацияланган маданиятка өтүүнү ишке ашыргандыгын айгинелейт. Азыркы учурда аксакалдар соттору Кыргызстандын азыркы жарандык сот өндүрүшү системасында жетишээрлик

жөнөкөй ролду ойнойт, талаш-тартыштарды чечүүдө жана юридикалык мааниси бар фактыларды аныктоодо негизги роль КР Конституциясы менен аныкталган сотторго таандык экендиги талашсыз. Мындан тышкары, аксакалдар соттору модернизациялоого дээрлик дуушарланган эмес, муну КР 2017-жылдагы жаңы Жарандык процесстик кодекси кыйыр түрдө тастыктайт.

22. Азыркы Кыргызстанда сот өндүрүшүнүн натыйжалуулугун, ошондой эле мыйзамдык базаны талдоо бизге Жарандык процесстик мыйзамдардын ченемдерин дайыма өркүндөтүүдөн тышкары жарандык сот өндүрүшүнүн транспаренттүүлүгүн (ачыктыгын) андан ары өнүктүрүү зарыл деген тыянак чыгарууга негиз берет, ал үчүн белгиленген тартипте сотко кайрылууга, сотту калкка жакындатууга, соттук чыгымдарды оптималдаштырууга кепилденген укукту камсыз кылууга багытталган чараларды көрүүнү улантуу зарыл, жарандык иштерди кароонун жана чечүүнүн акылга сыярлык мөөнөттөрүн белгилөөгө, судьялардын жүгүнүн илимий жактан негизделген ченемдерин белгилөөгө, иштерди кароонун жол-жоболорунун жөнөкөйлүгүнө жана айкындыгына ж. б.

23. Кыргызстанда жарандык укуктун өнүгүшүнүн азыркы этабында коомдук мамилелерди жөнгө салуунун коомдук-укуктук жана жеке-укуктук методдорунун өз ара байланышы менен байланышкан көйгөйлөр биринчи планда кала берүүдө жана бул проблемалардын туундусу катары – жеке ишкерликке мамлекеттик кийлигишүүнүн чектери. Ошондой эле коомдук-укуктук жана жеке-укуктук кызыкчылыктарды эске алуу менен жарандык укуктун жана укуктун башка тармактарынын ортосундагы өз ара байланышты жана өз ара байланышты оптималдаштыруу зарылдыгы актуалдуу бойдон калууда.

24. Кыргызстанда жарандык сот өндүрүшүнүн өнүктүрүүнүн маанилүү чараларынын жана багыттарынын бири азыркы учурда жарандык процесстин бардык стадияларында медиация институтун киргизүү болуп саналат. Азыр медиациянын абалы, аны Кыргызстандагы сот өндүрүшүнүн жалпы системасына киргизүүнүн баштапкы фазасы жөнүндө гана айтууга болот. Мыйзам чыгаруучу зарыл болгон укуктук базаны иштеп чыга элек. Бул Кыргызстандагы жарандык процесстик мыйзамдарды жана жарандык сот өндүрүшүн кайра түзүүнүн эволюциясындагы кийинки кадамдардын бири болот.

25. Башка бирөөнүн тажрыйбасын колдонуу мүмкүнчүлүгү иштин белгилүү бир түрүн жүзөгө ашыруу үчүн өз тажрыйбасы жетишсиз болгон учурларда абдан маанилүү, (биздин учурда – мыйзам чыгаруу). Бул тажрыйбанын жоктугун тез жана салыштырмалуу натыйжалуу компенсациялоо башка бирөөнүн тажрыйбасын туруктуу жана туруктуу укуктук талдоонун, анын ичинде, албетте, мыйзам чыгаруунун жардамы менен мүмкүн. Улуттук өзгөчөлүктү жана маданиятты сактоо же башка мотивдерди эске алуу менен мындай практикадан баш тартууга болот. Бирок мындай өнүгүү вариантында модернизация процесстери бир кыйла жайлайт, бул эч качан Кыргызстандын чыныгы кызыкчылыктарына дал келбейт, өзгөчө Кыргызстан эли көптөгөн этностордон турат деген жагдайды эске

алганда. Ошентип, башка мамлекеттердин тажрыйбасын дайыма өздөштүрүү Кыргызстан үчүн коомдун жана мамлекеттин андан аркы модернизациясынын нугунда жүрүүнү билдирет.

26. Мыйзамдарды укуктук талдоо практикасына, алардын жарактуулугу жана зарыл натыйжалуулугу предметине дыкаттык менен ойлонуу шартында Кыргызстандын ЕврАзЭСке кыйла тыгыз интеграцияланышында турган Кыргызстандын мамлекетинин жана коомунун келечектүү максаттары менен милдеттери да түрткү берет. Бул биримдикке кирген мамлекеттердин мыйзам чыгаруу базаларынын кыйла жакындыгы Кыргызстандын жаңы шарттарга тез ыңгайлашуусуна өбөлгө түзөт. Мындан тышкары, регионалдык союздарга кирүү саясаты доордун негизги процесси болгон ааламдашуунун Заманбап процессин чагылдырат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ:

1. Шамилов М.Ш. КР жарандык сот өндүрүшүнүн көйгөйлөрү жана келечеги. (Макала) // КУУнун Жарчысы. Ж. Баласагына серия 1 Выпуск 3, Бишкек 2009 г.Стр.25-29.
2. Шамилов М.Ш. жарандык сот өндүрүшүндө соттук өкүлчүлүк // Вестник КНУ им. Ж.Баласагын. 1 сериясы. - Б. 3. Бишкек, 2010. -291-294-бб.
3. Шамилов М.Ш. адаттын салттуу Кыргыз чөйрөсүндө иштөөсүнүн өзгөчөлүктөрү // Кыргыз Республикасынын УИА философия жана саясий-укуктук изилдөөлөр институтунун Жарчысы. Азыркы гуманитардык көйгөйлөр. Чыгарылыш 12. Бишкек, 2010. - 655-660-бб.
4. Шамилов М.Ш. өзгөчөлүктөрү Совет бийлигинин алгачкы жылдарында Кыргызстанда жарандык сот өндүрүшүнүн калыптанышы. // Кыргыз Республикасынын УИАнын саясий-укуктук изилдөөлөр философия институтунун жарчысы. Азыркы гуманитардык көйгөйлөр. Чыгарылыш 12. Бишкек, 2010.-660-664-бб.
5. Шамилов М.Ш. Кыргыз ССРинин Жарандык процесстик кодекси, 1965-ж. (Макала.) // Кыргыз Республикасынын УИАнын саясий-укуктук изилдөөлөр философия институтунун жарчысы. Азыркы гуманитардык көйгөйлөр. Чыгаруу 2. Бишкек,2010. - Б.113 -115.
6. Шамилов М.Ш. революцияга чейинки Кыргызстандагы сот өндүрүшү системасынын өзгөчөлүктөрү // "ЭДВЕСТЛЕТ"илимий эмгектери. Казакстан Республикасынын Каспий коомдук университети. Атайын. ж. -2010. -№4. - Б.74-79.
7. Шамилов М. Ш.1936-1965-жж. аралыгында Кыргызстанда жарандык сот өндүрүшү // Кыргыз Республикасынын УИАнын философия жана саясий-укуктук изилдөөлөр институтунун Жарчысы. Бишкек, 2011. -№ 1.- 113-119-бб.
8. Шамилов М. Ш.суверендүү Кыргызстанда жарандык сот өндүрүшүнүн укуктук негиздерин жана практикасын өнүктүрүү 1999-ж. Жарандык процесстик кодекстин мисалында // Кыргыз Республикасынын УИА саясий-укуктук изилдөөлөр философия институтунун Жарчысы. Азыркы гуманитардык көйгөйлөр. Чыгарылыш 13. Бишкек, 2011. -543-548-бб.
9. Шамилов М.Ш. Кыргыз Республикасында Жарандык процесстик мыйзамдарды жана жарандык сот өндүрүшүн өркүндөтүүнүн айрым маселелери жөнүндө. // Кыргыз Республикасынын УИА жарчысы саясий-укуктук изилдөөлөрдүн философия институту. Азыркы гуманитардык көйгөйлөр. Чыгарылыш 13. Бишкек, 2011. -548-554-бб.
10. Шамилов М.Ш. Кыргыз Республикасында жарандык сот өндүрүшүнүн өнүктүрүүнүн эң актуалдуу маселелери жана багыттары жөнүндө.(Макала) // Кыргыз Республикасынын УИАнын саясий-укуктук изилдөөлөр философия институтунун Жарчысы. № 3.Бишкек, 2011. - 189-192-бб.
11. Шамилов М.Ш. Кыргызстанда жарандык сот өндүрүшү системасындагы реформалар ал киргенден кийин Россия империясынын

курамы // Вестник Казахского Национального Университета им. Аль-Фараби Алматы. -№ 4. -2011. -85-88-бб.

12. Шамилов М.Ш. Кыргызстанда жарандык сот өндүрүшүнүн заманбап системасын түзүүнүн башаты // Вестник КНУ им. Ж.Баласагын. Атайын чыгарылыш. Бишкек,2012.- №3(59). -315-318-бб.

13. Шамилов М.Ш. Жалпы россиялык мыйзамдардын негизинде Кыргызстанда жарандык сот өндүрүшүн киргизүүнүн алгачкы этабынын өзгөчөлүктөрү // Вестник КНУ им. Ж. Баласагын Атайын чыгарылыш. Бишкек, 2012. -318-322-бб.

14. Шамилов М.Ш. Кыргыз Республикасынын жарандык сот өндүрүшүнүн өнүктүрүү тарыхын мезгилдештирүү проблемалары // Кыргыз Республикасынын УИА философия жана саясий-укуктук изилдөөлөр институтунун Жарчысы. Бишкек, 2012. -№ 1. - 132-135-бб.

15. Шамилов М.Ш. Кыргызстандагы жарандык сот өндүрүшүнүн цивилизациялык негиздери. //Кыргыз Республикасынын УИА жарчысы. Саясий-укуктук изилдөөлөрдүн философия институту. Азыркы гуманитардык көйгөйлөр. Чыгарылыш 15. Бишкек, 2012. -539-545-бб.

16. Шамилов М.Ш. Кыргызстандагы жарандык сот өндүрүшүнүн модернизациялоонун жалпы цивилизациялык өбөлгөлөрү жөнүндө //Вестник УИА Кыргызской Республики институту саясий-укуктук изилдөөлөрдүн философия. Азыркы гуманитардык көйгөйлөр. Ж. 15. Бишкек, 2012. -545-553-бб.

17. Шамилов М.Ш. Кыргыз жарандык сот өндүрүшүнүн цивилизациялык негиздери жөнүндө // Кыргыз Республикасынын УИА саясий-укуктук изилдөөлөр философия институтунун Жарчысы. Азыркы гуманитардык көйгөйлөр. Чыгарылыш 16. Бишкек, 2012. -506-512-бб.

18. Шамилов М.Ш. Россиянын укуктук тутумунун Кыргызстандын укуктук тутумуна тийгизген таасиринин мүнөзү жөнүндө // Кыргыз Республикасынын УИА Философия жана саясий-укуктук изилдөөлөр институтунун Жарчысы. Азыркы гуманитардык көйгөйлөр. Ж. 16. -Бишкек. 2012. 512-516-бб.

19. Шамилов М.Ш. азыркы Кыргызстандагы Аксакалдар соттору жөнүндө // Кыргыз Республикасынын УИА саясий-укуктук изилдөөлөр философия институтунун Жарчысы. Азыркы гуманитардык көйгөйлөр. Чыгаруу 21. Бишкек, 2013. -161-165-бб.

20. Шамилов М.Ш. Кыргызстандын жарандык сотторунун ишинин транспаренттүүлүк проблемалары жөнүндө // Кыргыз Республикасынын УИА философия жана саясий-укуктук изилдөөлөр институтунун Жарчысы. Азыркы гуманитардык көйгөйлөр. Чыгаруу 21. Бишкек, 2013. -165-169-бб.

21. Шамилов М.Ш. укук менен жарандык коомдун байланышы жана катышы // Кыргыз Республикасынын УИА саясий-укуктук изилдөөлөр философия институтунун Жарчысы. Азыркы гуманитардык көйгөйлөр. Бөлүгү. Бишкек, 2013. -407-412-бб.

22. Шамилов М.Ш. Кыргызстандагы жарандык коомдун проблемалары жана абалы // Кыргыз Республикасынын УИА саясий-укуктук изилдөөлөр

философия институтунун Жарчысы. Азыркы гуманитардык көйгөйлөр. Бөлүгү. Бишкек, 2013. -412-418-бб.

23. Шамилов М.Ш. Кыргыз Республикасынын жарандык сот өндүрүшүнүн өнүгүү тарыхын мезгилдештирүүдөгү жалпы тартиптин маселелери // Кыргыз Республикасынын УИА саясий-укуктук изилдөөлөрдүн философия институтунун Жарчысы. Азыркы гуманитардык көйгөйлөр. Чыгарылыш 17. Бишкек, 2013. -713-719-бб.

24. Шамилов М.Ш. Советтик саясий системанын шарттарында Кыргызстанда жарандык сот өндүрүшүн калыптандыруунун карама-каршылыктары жөнүндө // Кыргыз Республикасынын УИА саясий-укуктук изилдөөлөрдүн философия институтунун Жарчысы. Азыркы гуманитардык көйгөйлөр. Чыгарылыш 17. Бишкек, 2013. -719-725-бб.

25. Шамилов М.Ш. Кыргызстандагы жарандык сот өндүрүшүн өнүктүрүүнүн негизги карама-каршылыктары: "азыркы дүйнөдөгү илим: өнүгүүнүн артыкчылыктары" эл аралык илимий-практикалык конференция (конференциянын шифри:нсм-02). - Уфа, 15-16-Январь, 2016-жыл.

26. Шамилов М.Ш. жашоонун мамлекеттик формасы жана анын кыргыздардын укук системасына тийгизген таасири (макала) // "азыркы дүйнөдөгү илим: өнүгүүнүн артыкчылыктары" эл аралык илимий-практикалык конференция (конференциянын шифри:нсм-02). - Уфа, 15-16-Январь, 2016-жыл.

27. Шамилов М.Ш. Кыргыз Республикасында Жарандык процесстик мыйзамдарды оптималдаштыруу жана өнүктүрүү багыттары юридический Журнал. // Россиянын мыйзамдарындагы кара тешиктер. Ж.2. Бишкек 2016. Б. 22-26

28. Шамилов М.Ш. Кыргыз Республикасынын азыркы жарандык процесстик мыйзамдарын өркүндөтүүнүн жолу катары укуктук ченемдерди Өздөштүрүүюридикалык Журнал. // Россиянын мыйзамдарындагы кара тешиктер. Ж.3. Бишкек - 2016. Б. 27-31

29. Шамилов М.Ш.Осмоналиева Н. Жметодологиялык маселелер жарандык сот өндүрүшүн тарыхый-укуктук изилдөө Кыргызстанюридикалык Журнал. // Россиянын мыйзамдарындагы кара тешиктер. Ж.4. Бишкек 2016. Б. 26-30

30. Шамилов М.Ш.Осмоналиева Н. ж. Кыргызстандагы жарандык сот өндүрүшүн изилдөөнүн теориялык-укуктук негиздери юридикалык Журнал. // Россиянын мыйзамдарындагы кара тешиктер. Ж.4. Бишкек 2016. Б. 30-34

31. Шамилов М.Ш. Кыргыз Республикасындагы жарандык процесстик мыйзамдардагы боштуктар жана карама-каршылыктар юридический Журнал. // Россиянын мыйзамдарындагы кара тешиктер. Ж.3. Бишкек - 2016. Б. 32-34

32. Шамилов М.Ш. Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик мыйзамдарын реформалоо жана өркүндөтүү//саясат жана коом. Чыгаруу.: НотоБене, Москва, 2018-Сентябрь 4 (Жарыялоо стадиясында)

33. Шамилов М.Ш. Кыргыз Республикасынын 2017-жылдагы жаңы Жарандык процесстик кодексин кабыл алуу жана аны укуктук талдоо//саясат

жана коом. Чыгаруу.: НотоБене, Москва, 2018-Сентябрь 4 (Жарыялоо стадиясында)

34. Шамилов М.Ш. Кыргыз Республикасынын жана Россия Федерациясынын Жарандык-процесстик мыйзамдарын салыштырма-укуктук талдоо//Юридические исследования. Чыгаруу.: НотоБене, Москва, 2018 Сентябрь 3 (Жарыялоо стадиясында)

35. Шамилов М.Ш. Кыргыз Республикасынын азыркы жарандык процесстик мыйзамдарын андан ары өнүктүрүүнүн келечеги жана жалпы багыты//Улуттук коопсуздук. Чыгаруу.: НотоБене, Москва, 2018 Сентябрь 3 (Жарыялоо стадиясында)

36. Шамилов М.Ш. Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодекси 1999 года//Юридические исследования. Чыгаруу.: НотоБене, Москва, 2018 Сентябрь 3 (Жарыялоо стадиясында)

Басылмалар/окуу куралдары:

1. Шамилов М.Ш. КР Жарандык процесстик укугу. Окуу куралы. -Бишкек. 2013.
2. Шамилов М.Ш. КР Жарандык процесстик укугу. Окуу-методикалык колдонмо. -Бишкек. 2013.
3. Шамилов М.Ш. Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик мыйзамдарынын калыптанышы жана өнүгүшү. Монография. Бишкек, 2016.